

Neoliberalizm Heyulası: Keynesyenizme Saldırı Mı? Sermayenin Zorunlu İstikameti Mi?

Doç. Dr. Ferihan Polat¹, Mehmet Basmacı²

Özet

1970'lerden sonra dünya ekonomi-politiğini yeniden şekillendirmek için üretilen neoliberal ekonomi politikaları ve bunların ürettiği yeni devlet modeli, kendinden önce gelen keynesyengil ekonomi politikalarına ve onun yarattığı sosyal refah devleti siyasetine bir çözüm olarak söylenegelmiştir. Ancak, neoliberalizmi, sadece keynesyengil ekonomi politiğinin yarattığı krize bir yanıt olarak okumak; kapitalizmin 1970'lerdeki krizinin nedeni olarak keynesyengil politikaların sermayenin karlılığını düşürdüğü tezini kabul etmeyi beraberinde getirmektedir. Bu çalışma, neoliberalizmin ortaya çıkışını hazırlayan koşulların sadece keynesyengil ekonomi politikalarının sermaye karlılığı üzerinde yarattığı etki sebebiyle değil; aynı zamanda sermaye birikiminin kendi doğası sebebiyle de gerçekleştiğini iddia etmektedir. Çalışma, sermaye birikiminin rekabetçi doğasının yol açtığı bu sürecin, neoliberalizmin ortaya çıkışının ana etmeni olduğunu açıklama amacını gütmektedir. Buradan hareketle de neoliberalizmin teorisi ile pratiği arasındaki fark ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ulaştığı sonuç ise, Neoliberal öğretinin dayandığı varsayımların sınırlayıcı ve gerçeklikle bağdaşmaz niteliği, onu dünyayı olduğu haliyle kavramaktan alıkoymaktadır. Dolayısı ile Neoliberalizm, dünyayı olduğu gibi değil, olması gerektiği haliyle tasavvur etmiş; bu da teori ile pratik arasındaki farkın temel nedenini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Bunalım Kuramları, Altın Çağ, Neoliberalizm.*

JEL Sınıflandırma: Z13, Z19

¹ Doçent Doktor, Pamukkale Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, fyildirim@pau.edu.tr.

² Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Programı, mehmetb84@hotmail.com.

Abstract

After 1970s generation of neoliberal economy policies in order to reshape the world political economy and new state model produced by these policies are supposed to be a solution for Keynesian economy policies and social welfare state applied before neoliberalism. Nevertheless, understanding of neoliberalism just as a solution for crisis created by Keynesian economy politics is an acknowledgement for thesis that Keynesian policies decreased financial viability as the reason for crisis of capitalism in 1970s. This study claims that conditions for emergence of neoliberalism are not only caused by the impact of Keynesian economy policies on financial viability, but also concurrently caused by the nature of accumulation of capital itself. The aim of this study is to explain that the main factor for emergence of neoliberalism is the process of competitive nature of accumulation of capital. From this point of view, it tries to put forward the difference between theory and practice of neoliberalism. Conclusion of the study is that limited and unreal features of neoliberal doctrine constrain from recognition of the world the way it is. Hence, neoliberalism envisions the world the way it has to be, not the way it is, that is the main reason for the difference between theory and practice of neoliberalism.

Keyword: *Crisis Theories, Golden Age, Neoliberalism.*

Jel Codes: *Z13, Z19*

Giriş

Kapitalist toplum yeniden üretilmesi değişik üretim faaliyetleri arasında kusursuz bir tamamlayıcılık kalıbı gerektiren, karmaşık birbirine bağlı bir toplumsal ağdır. Fakat bu faaliyetler, yalnızca özel kar hırsıyla hareket eden yüz binlerce kapitalist tarafından yürütülür.

Kapitalist toplum işbirliğine dayanan bir insan topluluğu olmasına rağmen kapitalisti işçiye, fakat aynı zamanda kapitalisti kapitaliste, işçiyi işçiye durmaksızın kışkırtır. Böyle bir toplum hakkında merak uyandıran soru, bu toplumun neden çökmediği değil neden varlığını devam ettirdiğidir. Dolayısıyla, kapitalizmin kendini nasıl yeniden ürettiğini anlamak aynı zamanda yeniden üretimin nasıl ve neden gerçekleşmediği sorusuna açık veya örtülü bir yanıtıdır ve bunun tersi de doğrudur. Bir diğer deyişle, yeniden üretimin ve bunalımların çözümlenmesi birbirinden koparılamaz (Saikh, 2009: 126-127). Bu itibarla, kapitalizmin bunalımlarını araştırma gayreti, bir anlamda kapitalist yeniden üretimin sürekliliğini de açıklama amacını taşımaktadır.

Krizlerin oluşumunda belirleyici olduğu ifade edilen saikler, aynı zamanda kriz öncesi dönemin de ipuçlarını içerisinde taşımaktadır. Dolayısıyla, krize neden olduğu iddia edilen etkenlerin ifadesi, kriz öncesi zaman dilimindeki toplumsal üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerinin hangi çerçevede krizden azade kalabildiğinin açıklamasını gerekli kılmaktadır. Çalışmamızda, kapitalizmin altın çağı olarak nitelenen ikinci dünya savaşı sonrasında yaşanan 30 yıllık “uzun canlılık” evresini ve neoliberal reformlarla üstesinden gelinmeye çalışılan kriz dönemine ait ekonomik/toplumsal dinamikleri, kuramsal olarak farklı perspektiflerden, nedensellik

ilişkisi içerisinde inceleme ve olgusal gerçeklik zemininde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Marx'ın kriz teorisi perspektifinden, burjuva düşüncesinin ve son yıllarda sol literatürde egemen görüş halini alan eksik tüketimci/sol Keynesçi görüşlerin söz konusu döneme ilişkin kavrayışları ele alınmıştır.

Kapitalist krizler, burjuva düşüncesinde bir dengesizlik ve işleyiş kusuru olarak vuku bulan kriz anı, tek boyutlu, indirgemeci biçimde tanımlanırken, buna karşıt olarak zaman zaman solda, kapitalizmin çöküş anı olarak tasavvur edilir. Marx kriz kavramını diyalektik biçimde ele alır ve tek yanlı ve sınırlı bakış açılarının ötesine giderek, krizi kapitalist yeniden üretimin hem tıkanması hem de bir biçimi olarak tanımlar. Bu kavrayışa göre sermaye birikiminin ürünü olan çelişkiler belli bir andan sonra birikimin önünde birer engel haline gelir ve krizde güçlü bir patlama ile ortaya çıkar. Bu yönüyle krizler kapitalizmin genişleyen yeniden üretiminde bir tıkanıklığı, bir kesikliği ifade ederken; geçmiş dönemin çelişkilerinin çözüme ulaştırılmasının, sermaye birikiminin yeni bir temel üzerinde canlanmasının koşullarını hazırlar. Krizin bu ikili karakterinin en önemli sonucu, sistemin yeniden üretilmesinin önünde meydana gelen tıkanıklığın yarattığı fırsat ve tehditlerdir. Bu durum, egemen sınıflar ve tabi sınıflar arasındaki çelişkilerin üzerindeki ideolojik perdenin aralandığı ve egemen sınıfların meşruiyetinin sorgulanma potansiyeli taşıdığı bir mücadele zeminini meydana getirir. Çelişkilerin gerginleştiği ve sınıfların çıkarlarını bağdaştırma olanaklarının daraldığı bu dönem başta sınıflar olmak üzere tüm toplumsal güçlerin nihai sözünün gündeme geldiği bir ortam oluşturur. Dolayısıyla sonuç, otomatik bir çöküşün değil, sınıf mücadelesinin ürünü olarak tezahür edecektir (Savran, 2013:29-32).

Kapitalist krizler tanımıyla kavramsallaştırdığımız büyük krizleri, 8-10 yıllık aralıklarla ortaya çıkan- sinai dalgalanmalardan

kategorik olarak ayırmamız gerekir. Nicel açıdan bakacak olursak, büyük krizlerin etkileri sinai dalgalanmalara kıyasla çok daha uzun süreli, derin ve sarsıntılı yaşanır; ayrıca kapasite kullanımı, işsizlikte görülen değişimler çok daha belirgindir. Sina dalgalanmaları piyasanın kendi işleyişi içerisinde, kısa süre içinde canlı büyüme dönemleri takip edebilirken; büyük krizler şu ya da bu yönde devlet müdahalesini gerektirir. Sinaî çevrimler (dalgalanmalar) ekonomik alanın dışında sınırlı bir etki doğurabilirken, büyük krizler kaçınılmaz olarak toplumsal hayatın başka alanlarına çok daha derin etkilerde bulunur. Bu bağlamda büyük krizlere aynı zamanda genel kriz adı verilebilir. Genel krizin bu niteliğini tanımlayan öge, toplumsal yaşamın her alanındaki ilişkileri yeniden gündeme getirmesidir (Savran, 2013:29-32).

Bu çalışmanın özel olarak inceleme çalıştığı, sistemin kendi işleme ilkeleriyle içsel olarak sürüklendiği bunalımlardır. İçsel ve dışsal olarak ortaya çıkmış bir dizi sıkıntı ve sarsıntılarla karşı karşıya kalmak kapitalizmin doğasında olmakla birlikte bu şoklar yalnızca belirli zamanlarda genel bunalımlara yol açarlar. Sistem sağlıklı olduğunda her türlü sarsıntıyı düzeltirken, sağlıksız olduğunda ise, hemen hemen her şey sistemin çöküşünü başlatabilir (Shaikh, 2009: 126).

1. Bunalım Kuramları

Kapitalist yeniden üretimin çözülmesi konusunda, iktisadi düşünce tarihinde üç temel çizgi ayırt edebiliriz. Bunların en yaygın olanı, kapitalizmin kendi yeniden üretimini otomatik olarak sağlayabileceği görüşüdür. Yeniden üretim neoklasik kuramdaki gibi etkin ve pürüzsüz ya da Keynesçi görüşteki haliyle düzensiz ve savurgan olabilmektedir. Fakat her iki halde de kendini dengeye ulaştırma kapasitesine sahiptir. İkinci fikir, karşıt yolu tutarak,

kapitalist sistemin genişlemesinin kendiliğinden sağlanamayacağını ileri sürmektedir. Kapitalist sistem varlığını sürdürmek için büyümek zorundadır, Ne var ki dışsal talep kaynakları olmadan bunu tek başına yapamaz. Dolayısıyla sistemin yeniden üretimi esas olarak dışsal faktörler tarafından düzenlenir; yani kapitalizmin sınırları sisteme dışsaldır. Eksik tüketim kuramı olarak bir başlık altında toplanan bu görüşler, Marksist olanları da dahil, temellerini bu düşünce çizgisinden almaktadırlar. Üçüncü görüşe göre, kapitalizm kendi gelişmesini sağlayabilmekte fakat sermaye birikiminin üzerinde temellendiği içsel çelişkileri, sonunda bir bunalıma yol açacak biçimde derinleştirmektedir. Dolayısıyla kapitalizmin sınırları sisteme içseldir. Bu çizgi aşağı yukarı tamamen Marksisttir ve bunalım kuramlarının “kar oranlarının azalması” ve “kar sıkışması” açıklamalarını içerir (Shaikh, 2009:127-128).

1.1. Burjuva İktisadının Bunalım Yaklaşımı

Kapitalizmin kendi kendini düzenleyen, pürüzsüz, etkin ve uyumlu bir sistem olduğu anlayışı, Adam Smith’in görünmez elindeki başlangıcından, çağdaş genel denge çözümlemesinin kısır zerafetine kadar burjuva kuramında hâkim anlayış olmuştur. Tüm insanlığın varlığının temel çelişkisinin, insan gereksinimlerinin doymazlığı karşısında fiziksel kaynakların sınırlılığından kaynaklandığı söylenerek, kapitalizmin doymak bilmek açgözlülüğü bu şekilde insan doğasına atfedilen bir niteliğe dönüştürülür. Bu açgözlülük, rekabet ve bencillik insanın yaradılıştan kaynaklanan özelliklerine atfedilerek, doğallaştırılır, evrensel hale getirilir. Aslında bu yolla, kapitalizm “yaradılıştan kaynaklanan” bu insan yönelimlerinin en özgür ifadesine otomatik olarak izin veren bir toplumsal kurallar dizisi olarak sunulur (Shaikh: 2009:128).

Kapitalizmin kendi başına pürüzsüz ve etkin bir biçimde ve sonsuza dek kendini yeniden üreten bir sistem olduğu düşüncesi

bunalımla yüzleştiği anda, kuramı sürekli olarak tahrip etmeden, bu göstergeyi kuramın asal gövdesi içerisinde görünmez kılmasının yalnızca iki yolu vardır: Bunlardan ilki, bunalımların ortaya çıkmasının hiçbir zaman gerekmediği, çıkanların da aslında, -petrol krizi gibi- kapitalist sistemin işlemesine dışsal olan faktörlere atfedebileceğini ileri sürmektir. İkinci temel yol ise, sistemin kendi kendini düzenleyeceğini söyleyen iktisadi çevrimler kavramına dayanmaktadır. Bu düşünceye göre sistem pürüzsüz olmaktan çok çevrimseldir. Ortodoks ekonominin iktisadi dalgalanmalar kuramı olarak bilinen bu dalı, bu iki temel yaklaşımın bileşimidir. Düzenli ve şiddetli olmayan dalgalanmalar sisteme içsel kabul edilirken, daralma ve genişlemeler olağan iktisadi çevrimin parçaları olarak görülür. Fakat söz konusu şiddetli ve uzun dalgalanmaların, doğa ve insan doğasından kaynaklanan dışsal faktörlerden ortaya çıktığı kabul edilir. İktisadi çevrimler kuramı, sadık hizmetine karşın, laissez faire iktisadında daima çok küçük bir role sahip olmuştur. Bunun nedeni iktisadi çevrimler kuramının özünün, laissez faire kuramının esas gövdesiyle bütünleşebilmek için fazla tehlikeli olması ve anti-kapitalist fikirlerden etkilenmiş olmasıdır. Fakat Keynesçi iktisadın gelişile bu durum dönüşüme uğramıştır (Shaikh, 2009:129-130).

Keynes'in çözümlemesinde, "arzın talebi belirlediği" şeklindeki ortodoks görüşe karşı çıkmış, bu görüşün yerine çıktı düzeyi ve istihdamı belirlemede can alıcı etkenlerin, kapitalistler tarafından planlanan yatırım harcamaları olduğunu ileri sürmüştür. Buradan, kapitalistlerin beklentilerinin ve kararsızlığının, yeniden üretimin oldukça düzensiz olmasına yol açtığı, bu düzensizliği giderecek hiçbir otomatik mekanizmaya sahip olmadığı sonucu çıkar. Fakat Keynes sistemin yine de kendini otomatik olarak

dengeleyeceğini düşünür, bu denge sadece sürekli işsizliğe ve enflasyona engel değildir. Keynes'in çözümlemesinin "derin" yapısının büyük bölümü, saldırdığı Ortodoks görüşlerin aynısıdır: Toplumu sınıflar olarak değil üreticiler ve tüketiciler arasında bölünmüş, insan doğasına aynı bakış açısı, arz ve talebin rolü ve denge analizine yaygın güven konularında görüşleri hiçbir farklılık göstermemiştir. Sonraları, kapitalist yeniden üretimi pürüzsüz ve etkin bunalımlardan bağışık kılacak hiçbir otomatik mekanizmanın gerçekte var olmadığını kabul eden neoklasik Keynesçiler (Joan Robinson'un deyişiyle "piç" Keynesçiler) laissez faire kıssalarında görüntülenen toplumu, yaşama geçirecek mekanizma olarak devlete yönelmişlerdir. Sonuçta, sözde Keynesgil devrimden beri bunalımlar hakkında büyük bir bilgi zenginliği ortaya çıkmış, bu görüşler başta Joan Robinson olmak üzere, Sol -Keynesçiler gibi başka bir izleyici grubuna da kaynak olmuştur (Shaikh, 2009:130-132).

Dönemin ortodoks burjuva iktisat düşünürlerinin çözümlemesine göre, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında gelen 30 yıllık uzun canlılığı sonlandıran 1974-75 genelleşmiş ekonomik daralmasına, petrol krizi sebep olmuştur. "1974-75 genelleşmiş daralması", Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü OPEC'İN kararıyla yükselişinin hemen ardından gelmiştir, öyleyse, ampirist düşüncenin dogmalarına göre, ikincisi birincinin nedeni olmalıdır" gibi bir yaklaşımla krizi ele almışlardır. Milyonlarca insanı işsiz bırakan, toplumda derin bir huzursuzluk yaratan krizin sorumluluğu, dışsal bir öğeye, toplumun dışında kalan şeytani bir iradeye yüklenmiştir. Bu sayede kapitalizmin bir sistem olarak sorgulanmasının ve devletlerin sorumlu tutulmasının önüne geçilmesi sağlanmıştır (Savran, 2013: 57).

"Petrol krizi" sloganının özgül bir işlevi de Keynesçi düşüncüyü düştüğü çıkmazdan kurtarmak olmuştur. Petrol

fiyatlarındaki ani yükselme hem durgunluğu, hem de enflasyonu açıklamak için kullanılmıştır. Petrol üreticisi ülkeler elde etikleri ek geliri derhal yatırım ve tüketime yöneltecek bir yapıda olmadığı için, uluslar arası talepte ani bir düşüş yaşandığını, bunun da durgunluğa neden olduğunu iddia etmişlerdir. O döneme kadar yaşanmamış olan stagflasyon yani durgunluk içinde enflasyon olgusu da, petrolün sanayileşmiş kapitalist ülkelerde yaygın bir temel girdi olarak kullanılmasına dayandırılmıştır. Böylece, iktisat düşüncesinde petrol, her sıkıntının kaynağını dışsal bir etkene bağlayan bir “hızır” rolüyle, “deux ex machina” olarak sahneye çıkarılmıştır (Savran, 2013: 58).

Petrolün kazandığı ideolojik hüviyet, doğal olarak yaşamın kendisi ile köklü uyumsuzluklar göstermiştir. Öncelikle, yaşanan bunalımın belirtilerinin 1973 Kasım’ındaki petrol fiyatı artışından çok önce gözlemlenebilmiştir. Bu tespite dair en çarpıcı örnek, 1969’dan itibaren durgunluk ve enflasyonun bir arada gelişmesidir. Dolayısıyla ünlü stagflasyon olgusu dahi “petrol krizi”nin öncesinde başlamıştır. 1977-79 arası dönemde petrolde yeni fiyat artışları olmadığı halde, enflasyon bu dönemde yeniden hızlanırken; petrol fiyatlarının 1979 yılında yeniden bir ani bir sıçrama gösterdiği halde, 1980 yılından itibaren enflasyon sürekli olarak gerilemiştir. 1980 yılına gelindiğinde alınan önlemlerin petrol fiyat artışının enflasyonist etkisini kırmaya muktedir olduğunu söylemek; 77-79 dönemindeki enflasyon artışını, 73 krizinin bir dengesizlik halinin devamı olarak çözümlenmek gibi ana akım iktisadın gözlüğünden yapılabilecek en iyimser yorumlar dahi, petrol-kriz arasındaki doğrusal ilişkiyi kurmayı sağlayacak olgusal dayanaktan yoksundur (Savran, 2013:59).

“Petrol krizi” çözümlenmesi bir süre sonra burjuva söylemi içinde bile geri plana düşmüş ve yerini alan açıklamalar temel ekonomi politikalarının yanlışlığı üzerinde durmuşlardır. Zamanla petrol temasını tekrarlananın krizi ortadan kaldırmadığını fark eden Keynesçiler, neoliberalizmin kendilerine dayattığı tartışma alanına kaymışlardır. Keynesçi iktisada saldıran Neoliberallerin iddialarını tersine çevirerek, bunalımdan kendi iktisat politikalarının değil bilakis giderek yaygınlaşan neoliberal siyasetlerin sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bretton Woods’un yerini alan dalgalanan döviz kurlarının enflasyona yol açması veya yüksek faiz oranlarının, ekonominin canlanmasına engel olması gibi argümanları savunmuşlardır. Kuşkusuz Keynesçiliğin gerilemesinde, neoliberal düşüncenin burjuvazinin tarihsel dönemdeki çıkarlarıyla uyum içinde olmasının büyük etkisi olmuştur. Fakat Keynesçiliğin gerilemesinde, bu yaklaşımın gerek teori, gerekse iktisat siyaseti alanlarındaki iflasının da kuşkusuz önemli bir rolü vardır. Keynesçiliğin 30 yıl krizinin gerçek doğasını kavrayamamasının temelinde, kapitalist ekonomiye yaklaşımındaki asli bir yönetsel boşluk yatmaktadır. Tahlilinin merkezine dolaşım alanını yerleştiren Keynes ve izleyicileri, üretim sürecine, bu süreç içerisindeki sınıflar arası ilişkilere ve sürecin çelişkilerine Keynesçi teoride yer vermemiştir. Bu yüzden, üretim sürecinin çelişkilerinden kaynaklanan sorunları kavrayabilmesine imkân verecek gereçlerden kendisini mahrum bırakmıştır. Neoliberalizm de uzun kriz içinde burjuva düşüncesinde doğan bu boşluğu büyük bir gürültüyle doldurmuştur (Savran, 2013:60-61). Krizin üstesinden gelmek için, sosyal harcamaların kısılması, ücretlerin düşürülmesi ve sermayenin dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini vaaz etmişlerdir. Neo-klasik reformcular bununla yetinmemiş, işgücünde esnekleşme, özelleştirme uygulamalarının düşünsel altyapısını

hazırlayarak, sonrasında neoliberal reformlar adıyla anılacak olan dönüşüm programının zeminini oluşturmuşlardır.

Başka yanılırları bir yana, bu yaklaşım, çok boyutlu zengin bir süreci öğelerinden sadece birine indirgeyerek tarihsel somutu yoksullaştırma işlevi görmektedir. Keynesçi çözümlerin sermaye birikimini her tarihsel evrede canlı tutabileceğini düşünmek de tarihin kendisi tarafından ispatlanan büyük bir yanılırlı olmuştur. Keynesçi devlet müdahaleleri, uzun genişleme dönemine, esas olarak birikimin iniş çıkışlarını, daralmaları ve durgunlukları yumuşatarak, bunların etkilerini kısıtlayarak kısa dönemli katkılarda bulunmuştur. Fakat kısa dönemli katkılar, çevrimsel gelişmenin sertliğini ortadan kaldırarak çeşitli ülkelerde dönemsel olarak ortaya çıkan daralmaların öteki ülkelere sıçramasını önlemiş ve uzun bir genişleme döneminin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır (Savran, 2009:30). Fakat Keynesyen politikalara bundan öte bir rol atfetmek gerçeğin kendisiyle uyuşmamaktadır. Öncelikle, ücret ilişkilerinin, burjuvaziyle yapılan bir mutabakat sonucu gerçekleştiğine dair hiçbir somut veri yoktur. Bilakis bunu yanlışlayan örnekler mevcuttur. İkincisi devletlerin, işçilere, sosyal güvenceler ve sigorta hakları konusunda sağladığı söylenen imkânlar bir uzlaşmanın ötesinde savaş sonrasında toparlanan işçi sınıfının mücadelesinin ve Soğuk Savaş döneminden kaynaklanan bir endişenin ürünüdür.

Günümüzün ana akım burjuva iktisadı, odak noktasını bölüşüm sorunsalının dışına kaydırmış, milli hasılanın veya katma değer paylaşımı konularının gündeme geldiği her durumda, “pay alan öğelerin” tanımlanması ve belirlenmesi gerekliliğini göz ardı etmiş; bölüşüm analizini sınıflar ve sosyal gruplar arasında doğrudan karşılıklı içeren bir çerçeveden, azdan çoğa doğru düzenlenen bir

istatistiki sıralama işlemine dönüştürmüştür. Gruplar, ilişkisel olmadıkları, karşıtlıklardan türetilmedikleri için, politik iktisat geleneğinden uzaklaşmıştır (Boratav, 2015:275, 290-292).

Bu anlamda neoliberalleşme, Adam Smith'in Theory of Moral Sentiments'inde [Ahlaki Duygular Teorisi] tarif edilen özgürlük standardını kıstas alırsak, görkemli bir başarısızlık manzarası çizerken, suçun kurbanlarının üzerine atıldığı Maltusçu dünyanın ete kemiğe bürünmüş halini yansıtır (Harvey, 2013:167). Kapitalizmin işleyişinde asli bir unsur olmasına rağmen, ideolojik giz perdesiyle maskelenen, "karları özelleştirip, riskleri toplumsallaştırma" mantığı neoliberal politikalarla su yüzüne çıkmıştır.

Neoliberal düşünce akımının değişik versiyonları mevcuttur. Milton Friedman'ın adıyla tanınan "monetarizm" in (paracılık) yanı sıra, 1980'lerde Reagan yönetimi döneminde yıldızı yükselen "arz temelli iktisat" ve daha çok akademik çevrelerde büyük atılım yapan "rasyonel bekleyişler" okulu bu akımın kollarını oluşturmaktadır. Fakat bütün versiyonların üzerinde mutabık kaldığı yanları da vardır. Bunlardan biri, fiyat sistemi aracılığıyla işleyen piyasanın, her tür dengesizliği giderecek özelliklere haiz olduğu inancıdır. Krizin sorumlusu, devletin gittikçe artan harcamalarıdır. Krizden çıkışın koşulu, devletin piyasaya müdahale etmekten vazgeçmesidir. Vergi yükü, özellikle sermaye üzerindeki vergi yükü düşürülmeli, uluslar arası alanda ise, dünya çapında meta, para ve sermaye akımlarına karşı bütün engeller ortadan kaldırılmalıdır (Savran, 2013:61-63).

Görüldüğü üzere neoliberal iktisadi düşünce Keynesçiliğin devlet müdahalesi yoluyla kapitalizmi rayında yürütme fikrini tersine çevirerek sürdürmüştür. Keynesçilikte devlet uyum sağlayıcı öge iken, neoliberalizmde uyum bozucu bir işleve sahiptir. Dolayısıyla devlete ilişkin bu karşıt fakat simetrik iki yaklaşımın

ortak yanı devleti dışsallaştıran, toplumun devinimini onun bir fonksiyonu haline getiren kavrayıştır. Devletin eylemi iki düşünsel kategori için de, ekonomiye, özel olarak sermaye birikimine ve sınıfların ekonomi karşısındaki konumlarından bağımsız olarak tahayyül edildiği için, sistemin işleyişini kavrama olanağından yoksun kalmıştır. Her iki düşünce eğiliminin bir diğer ortak noktası, krizlere sistemin işleyişinin bir uğrağı olarak yer vermemesidir. Dolayısıyla krizin algısı, sağlıklı bir sistemin anlık duraklaması, geçici bir dengesizliği olarak düşünülür ve bu yüzden krizlerin varlığı reddedilir. Bu yüzden bunalım dönemleri burjuva düşüncesini, varlığını reddettiği bir olguyu açıklamaya çalışmak gibi gülünç bir paradoksla karşı karşıya bırakır. Monetaristler 1929 krizinin derinliğini, genellikle ABD’de Merkez Bankası işlevi gören Federal Reserve’in para politikasındaki hatalara bağlamışlar üstelik, Friedman’ın yakın çalışma arkadaşı Anna Schwarz, eski yetenekli FED başkanın ölümünün ardından yerini beceriksizlere bırakmasıyla bu hataların yapıldığını beyan etmiştir. Büyük Bunalımın nedeninin tek bir insana bağlanması iktisat mantığının çözüm setinin yetersizliğine verilebilecek örneklerden biridir. Bu yüzden tıpkı 19. Yüzyılın ünlü kuramcılarında Stanley Jevons’un krizleri güneş lekelerinin tarımsal üretim üzerindeki etkilerine bağlaması; Aldcroft’un 1929 krizini muson yağmurları gibi etkenlerle açıklamaya çalışması gibi 30 yıl bunalımını Keynesçiler, başka özelliklerinin yanı sıra “petrol krizi”yle ilişkilendirmeye çalışmıştır. Krizlerin sebeplerini doğa olaylarıyla ilişkilendirmekten daha ilgi çekici bir yaklaşım OECD için hazırlanmış olan ünlü MCCracken raporunda görülmüştür. “Tekrarlanma olasılığı düşük olan birtakım talihsiz rahatsızlıkların olağan dışı biçimde bir araya gelmesi” şeklinde açıklanan bir “kaza kuramı” krizin gerekçesi olarak kayda geçmiştir. (Savran, 2013:61-63-64).

1.2. Eksik Üretim Kuramları

Bu çıkmaza saplanan ilk önemli iktisatçı, Thomas Malthus, eksik tüketim kuramının geleneğiyle tutarlı olarak, üretimi düzenleyen tüketim malları talebi olduğunu, böylece büyüme oranının kaldırılabılır olduğunu ileri sürüyordu. Malthus, fazla tasarruf durumunda kapitalist tüketimin işçilerin tüketiminden arda kalan talep açığını dolduramayacağını, bunun da aşırı üretim (eksik tüketim) bunalımlarını yaratacağını vurgulamıştır. Malthus'un çağdaşı Sismondi de tüketim düzeyinin üretimi baştanbasa düzenlediği, böylece üretimin ancak tüketim hızı kadar büyüebileceği, buna ek olarak kapitalizminin olgunlaştıkça bu eğilimi giderek artırdığını savunmuştur. Marx'ın küçük burjuva sosyalizmi adını verdiği hareketin başını çeken Sismondi, işçilerin ve köylülerin lehine gelir bölüşümünde radikal değişiklikler savunmuş ve bu değişimi devletten beklemiştir. Ona göre dış pazarlar, ülke içindeki aşırı üretim için önemli bir çıkış yoludur fakat genel bir çözüm olarak kabul edilemez. Artan uluslararası rekabetin, giderek kötüleşen eksik tüketim sorunundan dolayı ortaya çıktığını iddia etmiştir. Hobson, eksik tüketimi ile dış ticaret ve emperyalizmin arasındaki bağlantı üzerinde durmuştur. Hobson, bunalımların ve emperyalizmin temel nedenini, gelir eşitsizliğine ve tekellerin/rantiyelerin aşırı gelirlerine bağlamıştır.

Hobson'un tezleri, Hobson'dan sonra gelen Marxist çözümlemelerde yeniden ortaya çıkmıştır. Hobson'un eksik tüketim çözümlemesini reddetmesine karşın 1916'da Lenin, tekeller ve emperyalizm arasındaki bağlantıyı vurgulamış; 1920'lerde Alman devrimcisi Rosa Luxemburg, Hobson'un çıkarttığı sonuçların bir kısmını reddetmesine karşın emperyalizmin köklerinin gerçekte eksik tüketim sorununda yattığını ileri sürmüştür. (Shaikh, 2009:137-139) Luxemburg, kapitalistlerin artık değer bütünü tükettikleri basit yeniden üretimden, genişleyen yeniden üretime geçildiğinde,

kapitalistlerin tüketemedikleri artık değer bölümü için talebin nereden geleceğini anlayamamıştır. Çünkü tüketimi, üretim araçlarının aşınan ve tüketilen kısmının yerine konulması dışında kavrayarak taleple özdeşleştirmiştir. Kapitalizmin temel çalışma mantığının “üretim için üretim” üzerine işlediğini, dolayısıyla talep artışının esas kaynağının tüketim değil üretimin ihtiyaçları olduğunun farkına varamamıştır (Savran, 2013:19). Yakın zamanda Marksist kanattan Paul Baran ve Paul Sweezy tarafından yapılan çalışmalarda, tekelin arttığı arttırdığı fikri ve artığın massedilmesinin kapitalist üretime içkin bir sorun olduğu, tekellerin bu sorunu derinleştirdiği türünden Hobson’cu görüşler yeniden canlanmıştır (Shaikh, 2009: 140).

Marksistler arasındaki bu tartışmalarda, iki konum arasındaki çekişme, çok kez Kapital’den parçaların şerhleri arasındaki rekabet biçimini almıştır. Marx, kitlelerin eksik tüketimini, kapitalist toplumda süregelen bir durum olarak görmesine karşılık; ancak birikim dinamiği ile sermayenin yükselen organik bileşimi sorunu verilmişken bunalımda bir etken haline gelmektedir. Ne var ki, doğru bir Marx şerhi, dünyanın doğru bir yorumu demek değildir. (Wright, 2009: 195). Fakat eksik tüketim perspektif içindeki çoğu yazıların, muhakemenin varsayımları ile yapısını tutarlı bir biçimde ortaya koyamamışlardır (Wright, 2009:194-195).

Özellikle sol literatürde yaygın bir kabul gören uzlaşma teorisine göre, Keynesçi politikalar benimsenerek otuz yıl boyunca devam eden bir altın çağ yaşanmıştır. Bu serüvenin temelini de sınıflar arasında yapılan uzlaşmaya dayandığı söylenmiştir. Bu dönemde kapitalistler açısından sermaye birikimi artarken; işçi sınıfı da yüksek ücretlerin, kamu hizmetlerinin sunduğu imkânlarla bu

zenginlikten istifade etmiş; taraflar arasında uzlaşma mantığı içinde toplu sözleşme düzeni ve refah devleti tesis edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yılların ortasına kadar süregelen bu refah döneminin arka planında, üretim süreci hem de ekonominin genel işleyişi bakımından belirleyici olduğu iddia edilen Fordizm'in yattığı söylenir. Genel anlatıya göre, 1970'li yılların ortasında Fordizm tıkanmış, sınıflar arası uzlaşma da bu yüzden çökmüştür. Hatta sonraki dönem post-fordist olarak kavramlaştırılmış, kapitalizmin bu evresine ilişkin bütün özellikler bu kavrama atfedilmiştir. Bu dönemde, kapitalizmin yeniden yapılanması ve Keynesçi politikaların benimsenmesi uzun bir büyüme dönemiyle çakışınca, çoğu Marksist, Keynesçi devlet harcamalarını bu büyümenin esas belirleyici etkeni olarak görme eğilimine girmiştir. Dolayısıyla dönemin Marksistlerinin bir çoğu, Keynes ile Marx arasında bir ara yol bulmaya yönelmiş ve Marksist alanda kalarak Keynesçi olmanın en elverişli yolu olarak tüketim teorisini benimsemişlerdir. Fakat bunun nedeni, Keynes'in kendisinin bir eksik tüketim teorisyeni olması değil, kapitalizmin krizlerine toplam talep eksikliği açısından yaklaşmasıdır (Savran, 2013: 169-170, 181-183).

Eksik tüketim teorisinin de çeşitli versiyonları olmakla birlikte, bütün teorilerin üç ortak yanı bulunmaktadır. Bunların ilki, toplam talebin, toplam arzın gerisinde kalma eğilimi taşıması görüşüdür. İkincisi, bu eğilimin belli bir aşamada ortaya çıkmadığı ve sürekli mevcut olduğudur. Üçüncüsü, kapitalizm kendi işleyiş mekanizmaları çerçevesinde kendi ürettiği ürünlere yeterince talep yaratmadığı için, her zaman kendi dışından kaynaklanan ek bir talebe muhtaçtır. Bu ek talebin kaynağı Malthus'ta toprak sahipleriyle, Hobson ve Rosa Luxemburg'da emperyalizmin ilişki kurduğu dış ülkelerdir; "tekelci kapitalizm" ve "tekelci devlet

kapitalizmi” okullarında devlet harcamalarıyken; Düzenleme Okulu’nda ise işçilere tekeli düzenleme aracılığıyla sağlanan yüksek tüketim kapasitesi ve “refah devleti”dir. Yani kaynaklar farklı olmasına rağmen bütün eksik tüketim teorileri için dar anlamda kapitalist ekonominin dışından gelen bir ek talebe ihtiyaç vardır (Savran, 2013: 181-183).

Öncelikle, uzun gelişme dönemi temelinde, kâr oranını yükselten, dünya pazarını genişleten, parasal, ticari, siyasal, askeri açılardan sermaye birikimine elverişli ve güven veren bir çerçeve oluşturan bir etkenler yığını olarak anlaşılan Keynesyenizm, tarihsel olarak sağlam bir zemine oturmamaktadır. Sınıfsal güç dengelerinin ve emek sürecindeki atılımların yarattığı bütünsel bir dinamiği, burjuva devletin yeni konumuna (müdahalecilik), bu yeni konumu da iktisat biliminde bir gelişmeye (Keynesçilik) indirgemek sol perspektiften bir bakış için hatalıdır (Savran, 2009:30).

Teorik olarak ele aldığımızda ise, düzenleme okulu ve eksik üretimi okulun savunduğu uzlaşma tezleri, Marksizmin temel öğretilerinden biri olan sınıf antagonizmalarıyla çelişen bir içeriğe sahiptir. Sınıflar arası çatışmanın yerine, sınıflar arası uzlaşmanın monte edilmesi, reformist bakış açısının yaklaşımı için kullanışlı bir araç olsa da, bölüşüm ilişkilerini emek değer kuramıyla ele aldığı iddiasında olanlar için baştan reddedilmesi gereken dönüşüm çabasıdır.

İlk eksik üretim kuramının pratikteki temel önermesi şudur: “İşçiler genellikle tüm ücretlerini harcamaları dolayısıyla net ürünün bir kısmını olağan fiyatlardan satın alırlar. Fakat işçiler net gelirin tamamını asla elde edemeyeceklerine göre, net ürünün tümünü asla satın alamazlar. Bu yüzden, işçilerin tüketimi her zaman bir talep

açığı bırakır; dahası, ücretlerin payı ne kadar düşük olursa “talep açığı” o kadar büyük olacaktır”. İlk eksik tüketim kuramcıları, net ürünün tamamını tüketim mallarından ibaret gibi düşünüyorlardı. Bunun zorunlu sonucu da talep açığının yalnızca kapitalistlerin tüm karlarını kişisel tüketime harcadıkları taktirde kapanabileceğidir. Fakat bu durumda da, birikimin devamlılığının nasıl sağlanacağı sorusunun yanıtı bulunamaz. Bu karşıt görüş, saldırdığı görüşle aynı temel anlayıştan yola çıkmıştır. Ortodoks kuramın, tüm kapitalist üretimin temel hedefinin tüketimi sağlamak için üretim yapmak olduğu görüşünde ısrarı, eksik tüketim kuramının karanlık merceğinde, kapitalizme saldırmada bir silah haline gelmiştir (Shaikh, 2009:132, 134).

Fakat bu varsayımın, gerçekte ifade ettiği durum, bir bütün olarak kapitalist sınıfın birikim yapma çabalarının kendi kendini ortadan kaldırdığıdır, kapitalistlerin birikim yapmaya devam ederler. Shaikh bu durumda dahi daralmanın değil genişlemenin meydana geleceğini anlatır:

“Birinci kesimin sistemin üretken kapasitesini sürdürmeye yetecek düzeyde üretim malı, ikinci kesimin de, gelirlerinin tümünü tüketen işçi ve kapitalistlerin tamamen geri satın alabilecekleri bir tüketim malı miktarı ürettiği bir başlangıç durumundan yola çıktığımızı düşünün. Şimdi de, bir sonraki seferde kapitalistlerin kârlarının yalnızca bir kısmını tüketim mallarına harcadıklarını, gerisini üretim malları satın alarak, işçiler kiralayarak ve birinci ve/veya ikinci kesimde firmalar kurarak yatırdıklarını düşünün. Bu noktada garip bir şey olur. İlk başta kapitalistlerin tamamen kişisel tüketime harcadıkları toplam kârların miktarının 200.000 dolar olduğunu düşünelim. Şimdi de tüketimlerini 150.000 dolara düşürdüklerini ve geri kalan 50.000 doları, 30.000 doları ile üretim malları (birinci kesimin stoklarından) satın alarak ve 20.000 doları ile (yedek işsiz

ordusundan) işçi kiralayarak yatırdıklarını düşünün. Kapitalist tüketim talebindeki düşüşün bir kısmı yeni işe alınan işçilerin talebiyle karşılandığına göre, tüketim talebindeki net azalış, yalnızca 30.000 dolardır. Herşeye karşın tüketim malları talebi azalır. Böylece ikinci kesimin satışları düşer. Bu da üretim malları talebinin azalacağı ve böylece birinci kesimin satışlarının düşeceği anlamına gelir. Yine de, tüm bunlara yol açan şey, genel olarak üretken kapasiteyi eşanlı olarak genişletmiştir. Bu yüzden kapitalistlerin üretken kapasiteyi arttırmak yolundaki çabaları yalnızca ekledikleri fazla kapasiteyi değil, daha önce varolan kapasitenin bir bölümünü de aşırı kılmıştı” (Shaikh, 2009:134-135).

Solda hâkim içtihatı göre; iki dünya savaşı arası krizin derslerini çıkararak kapitalizm, savaş sonrasında Keynesçi teknikleri benimseyerek 30 yıl süren “Altın Çağ” yaşamıştır ve sürecin altında da sınıflar arasında bir uzlaşma yatmaktadır. Bu dönemde kapitalistler açısından sermaye birikimi gayet düzgün ve canlı devam ederken; işçi sınıfı da özellikle gelişmiş ülkelerde, yüksek ücretlerden, “refah devleti” olarak kavramsallaştırılan kamu hizmetlerinden vb. yararlanarak kapitalizmin tarihinde görülmemiş bir yaşam düzeyine kavuşmuştur. Bu yaşanan refah döneminin, hem üretim süreci hem de ekonominin genel işleyişinin temelindeki dinamik Fordizm kavramıyla açıklanmıştır. 1970’li yılların ortasında Fordizm tıkanmış, sınıflar arası uzlaşma da bu yüzden çökmüştür. Keynesçilik-Fordizm sentezini en sistematik biçimde dolaşıma sokan Düzenleme Okulu olmuştur. Bu akım, 1970’li yıllarda ortaya çıkmış, başlangıçta büyük ölçüde -Michael Aglietta, Robert Boyer, Alain Lipietz gibi -Fransız teorisyenlerden oluşan, daha sonra etkisi bütün dünyaya yayılmış ve günümüzde de yaygın bir etki yaratan bir düşünce okulu olmuştur (Savran, 2013:169-171).

Eksik üretim kuramının Marksist versiyonlarının atladıkları en önemli husus efektif talebin kaynağının birincil faktörü olarak işçilerin ücretlerin görmeleridir. Tüketimin çoğu yatırım harcamalarının gerekli bir yönü olan ücretlerden geldiğine göre, tüketim ve yatırımı fonksiyonel olarak bağımsız gibi ele almak da yapılan yanlışlıklardan biridir. Dolayısıyla, üretim sürecinin başında efektif talebi belirleyen, tüketim ve yatırım harcamaları aracılığıyla kapitalist sınıftır. Kapitalist sınıfın gayrisafi yatırım ve kişisel tüketim harcamaları bu meta arzına karşılık efektif talebi belirler (Shaikh, 2009:141-142).

Efektif talebin kapitalist sınıfın bir sonraki dönem için tasarladığı yatırımları dolayısıyla belirlenmesi, Marksist eksik tüketim kuramının, işçilerin ücretlerindeki düşüşle ilişkilendirdikleri talep yetersizliği ve tüketilmeyen ürün stoğu tezinde telafisi zor bir gedik açmıştır. Çarlık Rusyasında eksik tüketim tezlerine dayanarak kapitalizmin olanaksızlığını ileri süren Marksist popülistler ile, Bulgakov, Tugan-Baranovski, Struve, Lenin gibi Rus Marksistlerin arasındaki tartışma bu bağlamda zihin açıcı niteliğe sahiptir:

“Bu son grup Marksistler, popülistlerin eksik tüketim görüşlerine iki temel eleştiri yöneltmekteydiler. Önce kapitalist ilişkilerin Rusya’nın her yerinde hızla geliştiğinin bir olgu olduğuna işaret ettiler. Lenin’in ilk kitabı Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi (1889) tam da bu noktayı ortaya koymaya yönelmişti. İkinci olarak Lenin ve diğerleri popülist görüşlerin mantıksal temeline saldırdılar. Temel hatanın, kapitalizmde bile, üretim hedefinin tüketim olduğunun düşünülmesinde yattığını söylediler. Kapitalizmin, tüketim değil, kâr için üretime dayanmaktaydı ve Marx’ın genişleyen yeniden üretim çözümlemesi hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde, bu dürtüsü kâr olan üretimin kendi iç pazarlarını oluşturmaya muktedir olduğunu saptıyordu. Eksik tüketim asli bir sorun değildi. Kapitalizm çoktan beri mevcuttu, yaşıyordu ve yayılıyordu... Tartışmanın bu roundu,

kesinlikle Struve, Bulgakov, Tugan-Baranovski ve Lenin tarafından kazanılmıştır. Fakat bunların zaferi yalnızca, başka hatta daha bile önemli bir dizi soruya meydan hazırladı: Eğer kapitalizm gerçekten kendini sürdürecektir düzeyde büyümesini sağlayabiliyorsa, kapitalizmi sonsuza dek büyütmekten alıkoyan nedir? Bir başka deyişle sınırları nelerdir? Dahası, dönemselsel olarak karşı karşıya kaldığı yıkıcı bunalımları nasıl anlayabiliriz?” (Shaikh, 2009:143-144).

Düzenlemecilerin önde gelenlerinden David Harvey'in görüşleri, bu ekolün görüşlerini çözümlememiz açısından oldukça önemlidir. Harvey'in Fordizmin “demokratik” ve “popülist” bir toplum ima ettiğine ilişkin yargısı, Ford'un başlangıçta rıza yoluyla kendine bağladığı işçileri, General Motors'un rekabeti karşısında ücret artışından vazgeçmek bir yana, fabrika içine casuslar salarak özel bir polis gücü oluşturarak işçiler üzerinde acımasız bir baskı ve disiplin uygulamasına geçmesini görmezden gelmek durumundadır. Harvey “büyük depresyon başlar başlamaz, piyasayı canlandırmak, efektif talebi artırmak için Ford'un ücretleri arttırdığı” görüşünün ise elle tutulacak bir tarafı maalesef yoktur. Öncelikle sadece Ford'un ücretleri arttırmasının, bütün piyasayı canlandırmaya yetmeyeceğini, daha önemlisi, öteki işletmeler kendi işçilerine ücret artışı vermezlerse, ücretlere zam yapan işletmenin rekabette zayıf düşeceğini bir marksistin biliyor olması gerekir (Savran, 2013: 205).

Yine Harvey, kapitalist sistemin yıkımından en çok zarar görecektir olanların, Weberyen bir sınıf tanımıyla, üst sınıftan olmayan sıradan kimseler olacağını söylemiştir:

“Paradoksal olarak, güçlü kuvvetli bir sosyal demokrat işçi hareketi kapitalizmi kurtarmada kapitalist sınıf iktidarından daha başarılı olabilir. Yel pazenin en solundakiler için bu karşı devrimci bir çıkarım

gibi gelebilir kulağa, ama güçlü bir çıkar ögesi de barındırmıyor değil; çünkü kapitalist krizlerde acı çeken, aç kalan ve hatta ölenler, üst sınıflar değil sıradan insanlardır.”(Harvey, 2015: 162).

Bu görüş, kapitalizmin Shumpetervari bir kendi kendini imha sürecinin vuku bulmasıyla sonuçlanacağı öngörüsüne dayanmaktadır. Öyle ki, fordizme gösterdiği teveccühle maruf “Marksist” yazar, sıradan, güçsüz insanları korumak adına sınıf mücadelesinin sertleşmesi konusunda endişe etmektedir. Fakat yoksullukla hemhal olmuş yaşantısına rağmen, Marx’ın düşünsel hayatında öncelikli derdi, güçsüzün yanında görünmek olmamıştır. Onun asıl gayesi sınıflar arası çelişkileri gün yüzüne çıkarmak olmuştur – zira sömürü ve yoksulluk bunun bir uzantısıdır.

Kredi işlemi, sermayenin, basit dolaşım sürecinden farklı olarak, içkin biçimde dinamik ve genişleyen bir süreç haline getirmiştir. Basit dolaşım süreci, sermayenin üretiminde dışsal bir süreç olarak sermayenin yeniden üretimine sürekli engeller çıkarırken, sermaye kredi aracılığıyla, gelecekte üretilecek artık değere karşılık ödünç verilen fonlar vasıtasıyla fazladan bir talep oluşturarak bu engelleri bir süreliğine ortadan kaldıracak bir kapasite yaratmıştır. Emperyalist ülkelerin mali sermayesinin bağımlı ülkelere verdiği krediler en azından bir bölümüyle emperyalist ülkelerin mallarına bir ek talep unsuru oluşturmuştur. Sermaye koşullar uygun olduğu sürece, sermaye birikiminin kendisinin yarattığı ek talep temelinde, gerekse kredi mekanizmaları yoluyla yeniden üretimin gerçekleşmesini sağlayacak bir toplam talep yaratma kapasitesine sahiptir. Bu olgu, eksik tüketimin kapitalizmin hareket yasalarından biri olmadığını kanıtlar niteliktedir. Fakat yine bu olgu kapitalist üretimin hiçbir zaman bir pazar sorunuyla karşılaşmayacağı anlamına gelmemektedir. Kapitalist üretimin daimi bir eksik tüketim tehdidiyle karşı karşıya

olmaması, hiçbir zaman krizlerle karşılaşmadan sonsuza kadar kendini sorunsuz biçimde yeniden üretebileceği anlamına gelmemektedir (Savran, 2013:192-193).

Düzenleme Okulu'nun, tahlilini, ekonomi alanıyla sınırlı tutmayarak üstyapıdaki faktörleri de ele aldığı için, geniş bir kesim tarafından övgüye layık görülmektedir. Oysa, düzenleme kavramının kendisi aslında eksik tüketim teorisinin boşluklarını ortadan kaldırmak amacıyla üstyapıyı analizine dahil etmiştir. (Savran, 2013: 178) Eksik tüketimci kuramın en ciddi zaafı, fiili birikim haddinin belirleyicilerine ilişkin herhangi bir teoriden yoksun oluşudur. Azalan kâr haddi kuramcılarının birikim haddinin belirleyicilerine ilişkin teorisindeki tutarlılık eksik tüketimci teoride bulunmamaktadır: Eksik tüketim muhakemesi içinde, azalan kâr haddi kuramcılarının tezlerindeki kâr haddi ile birikim haddi eşitliği yoktur. Eşitlenebilselerdi, bir eksik tüketim eğilimi gerçekleşmezdi. Eksik-tüketimci yazarların çoğu, birikim haddinin anahtar belirleyicisi olarak sermayecilerin öznel kâr beklentileri üzerine odaklanarak, Keynes'in soruna getirdiği çözümü yeğlemişlerdir. Marksist açıdan bu yetersiz bir çözümdür (Wright, 2009: 201).

Bunalımların, aşırı üretim biçiminde ortaya çıkması, eksik tüketim teorisinin maddi dayanağıdır. Her bunalım kendini mutlaka bir talep eksikliği biçiminde ortaya koyar; ama eğer kitlelerin satın alma gücü yeterli olsaydı, ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli bir talep yaratacakları açıktır. Dolayısıyla, kitlelerin tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak satın alma kapasitesine sahip olmayışı bunalımın hiç değişmeyen koşuludur. Eksik tüketiciler bu gerçekten hareketle kitlelerin alım gücünün sınırlılığının bunalımlara yol açan dolaysız neden olduğu sonucuna varırlar. Böylece, başka zamanlarda, kitlelerin alım gücü yine sınırlı olduğu halde kapitalizmin neden

canlı bir birikim ve büyüme sağladığını açıklama olanaklarını tümüyle yitirirler. Kitlelerin ihtiyaçlarına oranla satın alma gücünün sınırlılığı, kapitalizmin yapısal bir özelliğidir fakat bu durum ne canlı büyüme dönemlerini ne bunalımları ne de birinin diğerine dönüşmesini açıklamaya muktedirdir (Savran, 2013:195-196).

1.3. Azalan Kâr Oranları Kuramı

Kâr oranlarının düşüşü fikri Marx'tan önceki iktisatçılar arasında da yaygındır. Eric Howsbawn'na göre, 19. yüzyıl işadamları ve iktisatçıları kaygılandıran iki unsur, kârlılık oranları ve sermayelerinin büyüme oranlarıdır. Adam Smith, kârlılık oranlarının artan rekabet sonucu; Ricardo ise, tarımda sözde "azalan getiri" nedeniyle düşmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Marx kuramını böylesi sorunlu varsayımlara dayandırmamış, kapitalist birikimin kendi dinamiği içinde çözümsüz bir çelişki barındırdığını kavrayan bir açıklama sunmuştur (Harman, 2012:61). Kapitalist üretimin merkezinde yatan artık değer üretiminin, servet üretiminin tarihi bir biçiminden başka bir şey olmadığını hiçbir zaman gözden kaçırmamış olması Marx'ın klasik öncüllerinden ayırt edilmesini sağlar. Emek süreci, içinde artık-değer üretilen bir süreç haline gelmektedir; kapitalist üretim, tüketim ihtiyaçlarına, yani kullanım-değerleri üretimine yönelik değil; kâr için üretime, yani mübadele-değeri, özellikle de artık değer üretimine yöneliktir. Bunalımın genel olabilirliğini içerisinde barındıran, metanın kapitalist üretim koşullarındaki ikili doğası, yani hem bir kullanım-değeri hem de bir mübadele-değeri oluşudur. Bununla birlikte bunalımın nedenini bilmek için bu olabilirliğin genel bir olabilirlikten fiiliyata nasıl döndüğünü bilmemiz gerekir (Yaffe ve Bullock, 2009: 224).

Marx, kârlılığın temelindeki etkenleri, emek süreci içerisinde bulmuştur. Tüm toplumlarda, insanların gereksinimlerini ve isteklerini gidermek için gerekli olan nesnelere, toplumun emek

zamanının, üretken faaliyetlerinin belirli oran ve miktarlarda belirli bir dağılım gerektirdiğini belirtir aksi takdirde toplumun yeniden üretimi olanaksızdır. Toplumsal emeğin dağıtılması tüm toplumların temeli iken artık emeğin çekilip alınması tüm sınıflı toplumların temelini oluşturmuştur. Toplumsal emek zamanının dağılımı ve artık emeğin elde edilmesi, çoğu toplumda gelenekle, yasayla, kaba güçle düzenlenirken; kapitalist toplumda, üretken faaliyetler, umulan kârlılık temelinde bireysel kapitalistler tarafından özel olarak üstlenilir. Yeniden üretim bilinçli bir biçimde amaçlanmaz ama yine de gerçekleşir.

Yüzeyde kapitalistlerin kararlarını belirleyen, onlara daimi bilgi sağlayan parasal fiyatlardır. Fakat Marx, parasal olguların, metaların üretiminde kullanılan toplam emek zamanların (emek değerlerin) uyarınca düzenlendiğini ileri sürer. İşçiler, Emek süreci sırasında hammaddeleri, nihai ürünlere dönüştürmek için emek araçları kullanırlar. Dolayısıyla nihai ürün için gerekli toplam emek zaman; tüketim araçlarındaki gizli emek zaman ve emek süreci içinde işçiler tarafından harcanan o günkü emek zamanının toplamına tekabül etmektedir. Marx ilk unsuru nihai üründe yeniden ortaya çıktığı için değişmez sermaye (C) olarak, ikincisini emek tarafından eklenen değer (L) olarak adlandırmıştır. Dolayısıyla herhangi bir nihai ürünündeki toplam emek ifadesi $C+L$ 'dir. Kârları meydana getiren ise, işçilerin fiilen harcadıkları zamanla (L), kendilerini yeniden üretmeleri için gerekli zamanın (V) arasındaki farktır- yani artık emek zamanı (S). Dolayısıyla işçilerin gerçek ücretlerinin karşılığı olan (L) hem tükettikleri malların miktarı hem de bu malları üretmek için gerekli olan zamanla belirlenir. Dolayısıyla, artık değerın büyüklüğü ve sömürü haddi (S/V) iki şekilde artırılabilir:1) iş gününün uzunluğunu (L) artırarak , 2) İşçilerin ücretlerinin

azaltılması, ya da emeklerinin üretkenliğinin arttırılması sağlanarak. Kapitalistler sürekli olarak sömürü haddini arttırmak için her türlü yöntemi denerler fakat iş gününü uzatma ve/veya gerçek ücretleri düşürme yolundaki uygulamalar belli bir sınıra tabiidir artırmıştır (Shaikh, 2009: 155-156). Böylece emek üretkenliğini arttırmak sömürü haddini yükseltmenin temel yöntemi olmuştur.

Fakat Marx'a göre, kapitalizmde mantığa aykırı görünen şey sömürü oranını arttıran aracın, kâr oranını düşürmeye yönelmesidir. Emeğin artan üretkenliği, kendisini sermayenin azalan karlılığında açığa vurmaktadır. Artık değer oranı S/V , işçinin sömürülme derecesinin ifadesidir. Fakat kapitalistler için önemli olan şey sermayenin kârlılık derecesi olan yatırımlara $(C+V)$ oranla, kârların miktarı (S) ölçütüdür. Bir başka deyişle, sermayenin birikimini düzenleyen kâr oranıdır $(S/C+V)$. Paradoks işte tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Birbirlerine karşı süren kavgalarında (rekabet), bireysel sermayeler rakiplerine karşı üstünlük kazanmak için sürekli olarak kendi maliyetlerini düşürmek zorundadırlar. Pazar mücadelesinde sürekli, birim maliyetleri düşürmek için işe koyulurlar. Emek üretkenliğini arttıran ve böylece birim maliyetleri azaltan temel araç olarak ortaya çıkan makinalaşma Marx'ın sermayenin yükselen organik bileşimi diye adlandırdığı gelişmeye neden olur. Belirli bir sayıda işçi giderek artan miktardaki üretim aracı ve malzemeyi işe koşar. Bu durum nihai ürünün toplam emek değerinden $(C+L)$ giderek azalan kısmının canlı emekten ve) giderek artan bir bölümünün tüketilen üretim araçlarından gelmesine yol açar. Bir başka deyişle, yükselen teknik bileşim, değer cinsinden ölü emeğin, canlı emeğe oranını artırmıştır (Shaikh, 2009: 155-156).

Dolayısıyla işçiler hava ile yaşasalar bile $(V=S)$, S 'nin alabileceği en yüksek değer $S_{max}/C = L/C$ 'dir. Kâr oranının tabanı kuşkusuz sıfır iken, tavanı L/C 'dir. Kapitalistlerin işçilerin verimliliğini artırarak

kendi rekabet gücünü artırması, her işçinin işinde giderek daha çok “üretim aracı” –alet makine, vb- kullanmasıyla gerçekleşir. Üretim araçlarının fiziksel boyutunun, bunlarla çalışan emek-gücü miktarına oranı, yani “sermayenin teknik bileşimi” denir (Harman, 2012: 61). Yükselen teknik bileşimin, kendini C/L’nin artan bir oranında açığa vurduğunu dikkate aldığımızda; gerçek kâr sürekli olarak alçalan bir tavanla hiç kıpırdamayan bir taban arasında sıkışıyor demektir. Öyleyse, bu oranın kendisinin aşağı yönelik bir eğilim göstermesi gerekir. Marx’ın kâr oranının azalma eğilimi ifadesinin karşılığı budur. Gerçek ücretler yükseldiğinde bile, bu ücretler üretkenlikten daha yavaş yükselirse, sömürü oranı yine de artacaktır. Dolayısıyla artan bir gerçek ücretle yükselen bir sömürü haddinin birlikte yer alması kesinlikle olanaklıdır. (Shaikh, 2009: 157).Bu ilişkiyi Marx şöyle anlatır:

“ Kâr oranı emek daha az üretken hale geldiğinden değil, aksine emeğin üretkenliği arttığı için azalır. İşçi daha az sömürüldüğünden değil, aksine daha fazla sömürüldüğünden azalır. ” (Aktaran Shaikh, 2009: 160)

Azalan kâr oranları kuramına karşı olan argümanlardan ilki, sırf teknikteki değişimlerin kâr oranında düşüşe yol açmayacağını iddia eder. Marksist yorumların hemen hemen hepsi mekanizasyonun kapitalist üretimin karşı konuşmaz bir gerçekliği olduğunu kabul ederler. Yine önemli bir düşünce okulu, mekanizasyonu Marx’ın yaptığı gibi emek sürecinin kapitalist denetimine değil, daha çok uzun dönemde işçilerin artan direnişine ve yükselen gerçek ücretlere sermayenin tepkisine atfederler. Verilmiş üretim koşullarında gerçek ücretlerde bir artış varsayımından yola çıkmıştır. Bu bakış açısına göre emek üretkenliği kârı arttırıcı bir etki yaparken, yükselen ücretler tam tersi bir etki

yaratmaktadır. Hem Paul Sweezy hem de Maurica Dobb bu bakış açısına sahiptirler (Shaikh, 2009: 157) Steedman bunu şu şekilde anlatır: “Rekabet güçleri, bütün ekonomide her sanayide mümkün olan en yüksek standart kâr oranını yaratan üretim yöntemlerinin seçilmesine yol açar.” Aynı tez Glyn, Harrison Himmelweit, Brenner, Dumenil ve Levy tarafından kabul edilmiş ve Okishio tarafından matematiksel olarak geliştirilmiştir. Bu oranın ya reel ücretlerde bir artışın ya dıştan gelen bir rekabetin baskısı altında olması halinde, kapitalistlerin sadece kârlılık oranlarını düşürdüğü görülen sermaye yoğun teknikleri benimseyeceklerini ileri sürerler. Diğer bir deyişle kâr oranını vuran sermayenin organik bileşimi değil bu etkenlerdir (Harman, 2012: 62).

Yükselen gerçek ücretler gerçekten mekanizasyonu teşvik eder ve bu mekanizasyon da daha yüksek ücretlerin etkilerini giderebilir ya da gidermez. Bu çözümleme, bu sınırlar çerçevesinde doğrudur. Fakat Marx’ın kuramında yükselen ücretlerin kendisi, üretim savaşından kaynaklanan mekanizasyon olarak adlandırılacak öncül bir nedenden ötürü olanaklı hale gelir. Böylece Sweezy ve Dobb’un incelediği etki birincil olanın üzerine eklenen ve aslında birinciden ötürü var olabilen ikincil bir etkidir (Shaikh, 2009: 157)

Marx’ın kendi yazılarında bu türde argümanların yanıtları mevcuttur. Yeni teknolojiye yatırım yapan ilk kapitalist, diğer kapitalistler karşısında kendisine artık-kâr sağlama imkânı veren bir rekabet avantajı elde eder; ama yeni teknolojiler genelleştikten sonra bu ‘artık’ devam etmez. Kapitalistlerin mallarını sattıklarında elde ettikleri parasal kazançları, malların içerdiği toplumsal bakımdan gerekli emeğin ortalama miktarına bağlıdır. Eğer yeni, daha verimli teknikler getirdiği halde, başka hiçbir kapitalist böyle davranmamışsa, eskisi gibi toplumsal bakımdan gerekli emekle aynı miktarda değer içeren malları üretir. Ama bu sefer gerçek somut

emek gücüne daha az masraf edildiği için kârlar artar. Ama tüm kapitalistler bu teknikleri kullanmaya başladıklarında, malların değeri düşer. Bu düşüş sözünü ettiğimiz malları yeni tekniklerle üretmek için ihtiyaç duyulan ortalama emek miktarıyla denkleşinceye kadar devam eder. Ek kâr ortadan kalkar ve yeni tekniklere erişmek için daha çok üretim aracı kullanılmışsa kâr oranı düşer (Harman, 2012: 62-64).

Marx'ın çizdiği bu tabloya gelen itirazlardan bir diğeri, teknolojik ilerlemenin her zaman üretim araçlarının işçilere oranını içermediği, "sermaye yoğun" olmaktan çok "sermaye tasarruflu" olabileceğidir. "Eğer bilimsel bilgi ilerliyor ve yeni teknolojiler olarak uygulanıyorsa, o halde bu teknolojilerin bazıları, eskilerine göre işçi başına daha az makine ve hammadde kullanabilir. Herhangi bir zaman diliminde sermaye-tasarruflu bazı yeni teknolojiler olacaktır. (Harman, 2012: 62). "Teknolojik yatırımla birlikte işçiler tarafından kullanılan üretim araçları artan miktarda çıktı üreteceklerdir. Bu durumda belirli bir metayı üretmek için daha az zaman harcadığına göre, mekanizasyon emek verimliliğinde bir artış ve dolayısıyla metaların emek değerinde bir azalmaya yol açacaktır. Dolayısıyla üretim araçlarının emek değeri (C) bunların büyüklüğü kadar artmayabilir, hatta azalabilir." Marx (C)'nin herşeye karşın artacağını ve böylece (C/L)'nin yükseleceğini ve azalma eğiliminin işleyeceğini ileri sürer. Fakat eleştiriler, üretim araçlarının emek değerinin üretim araçlarının büyüklüğünün arttığı hızda, kâr oranlarında aşağı doğru bir baskının ortaya çıkmayacağını söylerler (Shaikh, 2009: 158).

Bütün bu muhakeme önerileri, emek-tasarruflu ve sermaye-tasarruflu yeniliklerin göreceli orantılarını kestiren dört başı mamur bir model henüz geliştirilmiş olmasa da, gelişmiş bir kapitalist ekonomide emek-tasarruflu yeniliklerin genel bir üstünlüğü

olduğunu varsaymak için apriori bir sebep bulunmadığını göstermektedir. Sermayenin organik bileşiminin yükselip yükselmediği, değişip değişmediği ya da düşüp düşmediği konusunda ampirik kanıtlar, en iyimser bakışla, kesinlikten uzaktır. Ulusal gelir hesapları cisimlenmiş emek-zamanlar cinsinden tutulmadığı, yatırılan sermayeye ilişkin veriler de Marksistlerin sermaye olarak bile görmeyecekleri birçok kalemi kapsadığı için, organik bileşim üzerinde güvenilir veriler toplanması oldukça kuşkuludur. Yükselen organik bileşim tezinin Cogoy kadar şiddetli bir savunucusu bile, kendi görüşlerini destekleyen zayıf verilerin bunlara ters düşenler kadar belirsiz olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır. Sermayenin organik bileşimi tutarlı bir uzun dönemli artma eğilimi içinde bulunmadığı doğru olsa bile, organik bileşim, birikim süreci üzerinde gerçek bir tehdit olarak etki yapar. Dolayısıyla sermayenin organik bileşimi teorisi, kapitalist birikimin gelişmesinin tarihi olarak anlaşılması için gereklidir (Wright, 2009:192).

“Sermaye yoğun” teknolojik gelişmelerin, “sermaye tasarruflu” olanlara kıyasla fazla olması muhtemeldir. Belirli bir bilimsel ve teknik düzeyinde, tersi geçerli olsa dahi, bütün bunlar kullanıldığında sermaye üretim araçlarına yatırım düzeyini artırmakla sağlanabilecek başka teknolojik gelişmeler olacak, ya da en azından kapitalistler bu şüpheyle hareket edeceklerdir. Teknik ilerlemenin bir kısmının sermayenin emeğe oranında herhangi bir artış olmadan meydana gelebilmesi, teknik ilerlemenin tüm avantajlarının böyle bir artış dışında elde edilebileceği anlamına gelmez. Eğer tek tek kapitalistler, sermayenin işçilere oranını artırabildikleri takdirde, teknolojik gelişmelere yatırım yapıp bu avantajdan faydalanabileceklerdir. Sermaye oranını artırmayı başaramazlarsa, sadece fazla sermaye gerektirmeyen teknolojik gelişmelerden faydalanacaklar ve daha fazla sermaye yatırımı

yapabilenlerle girdikleri rekabetten yenik çıkacaklardır. Gerçek dünyada iş yapan her kapitalist en ileri teknik değişime ulaşmanın, üretim araçlarına ya da (Eski araştırma geliştirmenin sonuçlarında birikmiş ölü emek dahil) “ölü emeğe” yatırım düzeyini artırmaktan geçtiğini ezbere bilir. (Harman, 2012: 62-63).

Ernest Mandel’in sermayenin organik bileşeninin artış oranının sabit bir artış eğilimi göstermediğini, fakat bu yalpalamaların süreklilik göstermediğini anlatır:

“Marx’ın sermayenin artan organik bileşimi tezinin geleneksel eleştirisi bir bütün olarak alındığında yetersiz olmasına karşın, bu artışın birçok vulgarizasyonunda sanıldığından daha az otomatik ve daha az radikal bir biçimde gerçekleştiği noktasında bir doğruluk payı içermektedir. Sınırlı zaman dilimleri içinde sermayenin organik bileşiminde hiçbir radikal değişiklik yapmaksızın genişletilmiş yeniden üretimi başarmak pekala mümkündür. Gerçekten, Departman I’de dönemselsel olarak emek üretkenliğinde ani artışlar olabilir, bu artışlar toplumsal ortalamadan çok daha büyük olabilir ve böylece imalat sanayisinde mallarına katılan değişmeyen değerde bir artış olmaksızın önemli boyutlarda maliyet tasarrufu sağlarlar. Fakat uzun vadede bu eğilimler genel toplumsal ölçekte sürdürülebilir değildir.”(Mandel, 2015:209)

Özetle, eleştirel senaryonun gerçekleşme ihtimali konusunda tartışmalar hala devam etmektedir. Sermayenin organik bileşiminin, emek-tasarruflu sermaye yatırımlarıyla veya emek yoğun sektörlerin görece ağırlığının artmasıyla azalacağını düşünmek, bahsettiğimiz kısıtlar nedeniyle ne çürütülebilir ne de ispatlanabilir bir önerme olmaktan uzaktır. Bu yaklaşımların dışında, sınıf savaşımının sebep olduğu ücretlerdeki artışın etkisiyle, kâr oranlarının düşeceği

yönünde geliştirilen görüşler de mevcuttur. Sağlıklı bir analiz yapabilmek için, bir olgunun nedenleriyle, gelişmesinin görüntülerini veya tetikleyici unsurları ayırt etmek birincil derecede öneme sahiptir. Ayrıca ücretlerin maksimizasyonu halinde kârların azalarak, yatırımların önünü kesebileceği varsayımsal olarak doğrudur. Fakat Marx'ın da söylediği gibi ücretler kapitalist sistemin işleyiş mantığı gereği belli sınırlara tabiidir. Dolayısıyla sermayenin organik oranındaki yükselişin nedeni sömürü oranının azalması değil bilakis artmasıdır.

2. Uzun Canlılık Dönemi: Sermayenin Organik Bileşiminin Düşmesi

Her bunalım kendinden önceki hızlı sermaye birikimi aşamasının çelişkilerinin bir ürünü olduğu gibi bu çelişkilerin su yüzüne çıkmasına uygun bir ortam oluşturmuştur. Bu yüzden, güncel bunalımın somut tarihsel gelişme içinde yerli yerine oturtulabilmesi için İkinci Dünya Savaşı'ndan 60'lı yılların sonuna dek süren uzun genişleme döneminin ana dinamiklerinin ele alınması gerekmektedir. Bilindiği üzere, 1929'da New York borsasının çöküntüye uğramasıyla başlayan iki dünya savaşının arasındaki süreçte, dünya kapitalizmi tarihinin en uzun bunalımlarından birini yaşamıştır. Çeşitli ülkelerde uygulamaya konulan, ekonomiyi canlandırmaya yönelik olarak ABD'de New Deal; Almanya'da Nazi'lerin silahlanma ve öteki kamu harcamaları yoluyla ekonomiyi canlandırma siyaseti; Fransa'da Halk Cephesi'nin aldığı önlemler vb. yeni iktisat siyasetlerine rağmen bu derin bunalım İkinci Dünya Savaşı'na dek sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, hem egemen sınıfın sözcülerinde, hem de solda kapitalizmin yeni bir iktisadi bunalıma gireceği beklentisi yaygın biçimde hissedilmiştir. Fakat tersine, savaş sonrasında 60'lı yılların sonuna dek süren zaman diliminde, hızlı bir sermaye birikimine ve

belirli farklılaşmalara rağmen kapitalizmin dünya ölçeğinde genelleşmiş bir büyümesine tanık olunmuştur. (Savran, 2009: 22-23).

İktisat alanında beklenti, dünya ekonomisinin birinci dünya savaşı sonrasında, kısa bir canlılık sürecinin ardından görülen krizlerin bir benzerinin yaşanacağı yönündedir. Fakat beklentilerin aksine, kapitalizm tarihinde o zamana dek görülmemiş -sonradan “kapitalizmin altın çağı” olarak anılacak olan- bir canlılık yaşanmıştır. 1970'lere gelindiğinde, ekonomik çıktı düzeyi 1940'lara kıyasla, ABD'de beş, Fransa'da dört kat artarken, Japonya on üç kat artan üretimiyle ABD'nin arkasından batının en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir. Ekonomik büyüme, reel ücretlerde artışın yanı sıra, tam istihdama yaklaşılmasını ve sosyal yardımların daha önce görülmemiş bir düzeyde ulaşmasını sağlamıştır (Harman, 2012: 143).

Kuşkusuz burjuva düşüncesinin yarattığı imgenin aksine, bu dönemde kapitalizm çelişkilerinden arınmış, pürüzsüz bir biçimde işleyen bir sistem haline gelmemiştir. Aksine sınıf toplumunun çelişkileri bu dönem boyunca süregelmiş, daha çok kapitalist dünyanın az gelişmiş alanlarında ortaya çıkan savaş ve devrimler, sistemin zaaflarının habercisi olmuştur. Bunun ötesinde, salt iktisadi açıdan bakıldığında dahi, tablo sunulduğu kadar iç açıcı işaretler vermemiştir. Genişleme sürecinde, hızlı birikim evrelerini ani biçimde daralmaların izlemesi, bu dönemde de görülmüştür. Ne var ki, klasik adıyla 'sınai çevrimler' bu dönemde belirli özgül nitelikler taşımıştır: Öncelikle her duraklama sürecinde bir veya birkaç ülke dışında kapitalist dünyada daralma yaşanmamıştır. Dahası bu dalgalanmalar başka ekonomilere yayılmak bir yana, içinde ortaya çıktığı ekonomilerde bile yığılımlı, kendi dinamiğini yaratan bunalımlara dönüşmemiştir. Ekonominin duraklama anında

özellikle talep yönetimi önlemleri aracılığıyla devlet belirli teknikler kullanarak, durgunluğun etkilerini sınırlayabilmiştir. Bütün bunlara karşılık İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde genel eğilim kapitalist sistemin genişleyen yeniden üretiminin sarsıntısız biçimde gerçekleşmesi olmuştur. Bu dönemde, dünya ticareti, sinai büyüme hızları, toplam üretim, emek üretkenliği gibi ana göstergelerdeki büyüme hızları kapitalizmin tarihinde daha önce rastlanan en yüksek düzeylerine eşitlenmiş, hatta yer yer bu göstergeleri geride bırakmıştır (Savran, 2009: 23-25).

Marx'ın algıladığı sistemdeki çelişkilerin üstesinden gelinmekte olduğunu ilan eden uzlaşma teorisi hem sağda hem de solun büyük kesimlerinde ana akım halini almıştır. Sermaye ve emek arasında sınıfsal bir uzlaşma temelinde genişleyen bu kapitalizm tablosu, tam istihdam, ekonomik büyüme ve yurttaşların ikbaline odaklanabilecek bir "refah devleti" resmetmiştir. Avrupa'da Sosyal Demokrat ve Hristiyan Demokrat Partiler, sosyal yardımların çekim gücüyle işçileri yörelerinde muhafaza ederek, onların Komünist Partilere savrulmalarını engellemiştir (Harman, 2012: 146).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin koşullarında, merkez kapitalist ülkelerde, talebin güvence altına alınmış olması nedeniyle, kârlar açısından asıl önemli olanın üretimde "istikrar"ın sağlanması olduğunu düşünülmüştür. Sermayenin işgücü talebi dolayısıyla 1940'lı ve 1950'li yıllarda, bir yıldan daha uzun süreli sözleşmeler yaygınlaşmıştır. 1960'ların ortalarında elde edilen sıra dışı yüksek kârlılık kendiliğinden emekle paylaşılmamıştır. Aksine, bu dönemde, ortaya çıkan kârlılık oranının bölüşülmesi işçi grevlerinin önemli ölçüde artması sayesinde gerçekleşmiştir (Campbell, 2005: 321).

Silahlanma harcamaları, tıpkı "üretken olmayan" harcamalar gibi, kısa vadede karları düşürecek bir etki yapabilecekken, aksine

uzun vadede, yeni birikim için kullanılabilir fonları azaltmaya yaramıştır. Bu durum Marx'ın sermayenin organik bileşimi olarak kavramlaştırdığı, istihdam yatırımın, istihdam edilen işgücüne oranındaki artışı yavaşlatmıştır. Bu yavaşlama, kâr oranını yukarı çekmiş, birikim krizlerinin önüne geçilmesine sebep olmuştur. Savaş harcamaları, büyük şirketlere kâr etme ve mallarını, Marx'ın terminolojisinde "artı değeri realize etme" olarak açıkladığı akde çevirme güvencesiyle birlikte uzun vadeli planlamalara izin vermiştir (Harman, 2012: 149).

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ABD'de yaygın biçimde üretimde uygulanan (ABD'li Taylor'un adıyla bilinen "Bilimsel İş Yönetimi" ve ilk kez Ford otomobil fabrikasında Henry Ford tarafından kullanılan montaj hattı üzerinde seri üretim vb.) bazı teknikler, bu dönemde öteki kapitalist ülkelerde de hızla yayılmıştır. Teknolojik gelişmenin bu doğrultuda bir atılım yapmasıyla emek üretkenliği, kapitalizm tarihinde görülmemiş bir hızla yükselmiştir. Bu, kâr oranını yükseltme yönünde güçlü bir eğilim yaratmış, dönem başındaki baskılanan ücret düşüklüğüyle de birleşince sermaye birikimine hızlı bir ivme vermiştir (Savran, 1988:27). Anwar Shaikh ile E. Ahmet Tonak'ın çalışması, geliştirdiği özgün algoritma temelinde, bu dönemin dünya ekonomisinin belirleyici ekonomisi olan ABD'de artık değer, artık değer oranının, sermayenin organik bileşiminin, sermayenin ve kâr miktarı ve oranının gelişiminin ölçülmesini olanaklı hale getirmiştir. Bu ölçümlerden çıkan; sermayenin organik bileşiminin yükselmesi, artık değer oranında ve emek verimliliğinde yükselişe rağmen kâr oranlarını düşürmüş olması Marx'ın yasasının geçerliliğini doğrulamaktadır (Savran, 2013:71-72)

2. Dünya Savaşının sonunda ABD ekonomisi, toplam dünya çıktısının yarısına kadar yaklaşmış, ondan daha az silah harcaması yapan büyük Avrupa ekonomileri, ekseriyetle aynı özellikleri göstermiştir. İngiltere’de ve Fransa’da silah sanayilerine yapılan yatırımlar ekonominin lokomotifi haline gelmiş, bu durum da sermayenin organik bileşimini yükseltip kar oranını düşüren bazı baskıları dengeleyerek ekonomik genişlemeyi sürdürmelerini sağlamıştır. Japonya’da, doğrudan devlet mülkiyetinin görece zayıflığına rağmen, devlet kapitalizminin sivil sanayi üzerindeki etkisi Batı dünyasının her yerindekinden fazladır. 1945 öncesinde ulusal gelirden silahlanmaya giden yatırımların ağır bastığı ekonomisini yurt dışı pazarda rekabet etmek için yapılandıran Japonya’da bu yönelişin mimarları, büyük işletmelerin başkanları ve devlet yöneticileridir. Bu sayede artı değer büyük kütlesi seferber edilerek, kısa vadeli karlılık kaygılarından uzak bir biçimde stratejik sektörlere yönlendirilen Japon ulusal kapitalizmi, Almanya ile birlikte ABD pazarının en büyük ihracatçıları haline gelmiştir. Alman ve Japon imalatçılar dinamiklerinin çoğunu hızla büyüyen dünya pazarının büyük kesimlerini ABD ve İngiltere’nin elinden alarak üretken yatırımlarda rakipsiz hale gelmişlerdi. (Harman, 2012: 151-152).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, “Altın Çağ” olarak nitelenen uzun canlılık döneminin yaşanmasını sağlayan etkenler tek bir başlık altında toplanamaz ve fordizm, keynesyenizm gibi genel geçer üretim ilişkilerine indirgenemez. Savaşta harap olmuş ülkelerin tahribatının giderilmesine yönelik yatırımlar; 1950’lerin başından itibaren sabit sermaye maliyetlerinin azalması; soğuk savaşın neden olduğu ve ABD’nin ucuz Ortadoğu petrolü üzerinde sağladığı kontrol; devletlerin güvenceli üretimiyle hayata geçirilen, rekabeti kısıtlayan askeri harcamalar; kredi alanındaki yenilikler; dönem başındaki durgunluk esnasında batan firmaların

diğerleri tarafından düşük maliyetle satın alınması; Bretton Woods'un sermaye akımlarına yarattığı güvence; sermayenin uluslararasılaşması ve nihayet Keynesçi/devlet müdahaleleri gibi birçok tali etken sayesinde, kapitalist birikim küçük çapta dalgalanmaların haricinde artarak devam edebilmiştir. Fakat kapitalizmin işleyişine dair bir süreklilik arayacak olursak, söz konusu dönem boyunca bu etkenlerin sağladığı, sermayenin organik bileşiminin artış eğiliminin dizginlenmesidir. Bu sayede kâr haddindeki daralmalar çarpıcı bir etki göstermemiş, yatırımlar birikimine engel olacak düzeye ulaşmamıştır.

3. Altın Çağ'ın Sonu Ve Bunalım: Sermayenin Organik Bileşiminin Yükselmesi

Marx'ın kuramına göre; sermayenin artan organik bileşimi, kâr oranlarını düşürürken, yeni makineleri kullanan ilk kapitalistlerin kârlarını artırır. Dolayısıyla, Japonlar ve Batı Almaya sermaye yoğun yatırım biçimlerine el atarak, dünya çapında kendi kârlarını yükseltirken, dünyanın geri kalanının kârlarını düşürmüşlerdir. Bu üretken yatırım teknolojisindeki öncü ülkelerin ihracat pazarındaki artan rekabet güçleri, diğer kapitalizmleri düşen kârlılık oranları rekabet güçlerini artırmaları yönünde baskı oluşturmuştur. Sermayenin organik bileşimini artıran bu unsurlarla, 1970'ler, kâr oranlarındaki düşüşlere sahne olmuştur. 1973'lere gelindiğinde kâr oranlarında yaşanan düşüşler, son iki yıllık canlılığın neden olduğu hammadde ve gıda fiyatlarındaki tırmanış, ileri Batı ülkelerinin ekonomik daralmaya gitmelerine neden olmuştur. Uluslar arası rekabeti sürdürmek için, yeni yatırımların kârlı olabileceği garantisi aniden yok olmuştur. Yatırımların sert düşüşü ve şirketlerin istihdam ve emek giderlerini azaltarak kârlarını muhafaza etmeye çalışmaları, pazarın daralmasına ve yatırımlarda

yeni düşüşlerin görülmesine neden olmuştur. 30 yıllık aradan sonra, canlılığın durgunluğa dönüştüğü eski modele, geri dönülmüştür. Şirketler hükümetlerin bütçe açıklarıyla talebi canlandırma çabalarına çabuk cevap verememişler ve kârlarını telafi edebilmek için fiyatları artırıncı, uzun yılların tam istihdamının özgüvenini koruyan işçiler, buna ücretlerine zam talepleri temelindeki mücadelelerle karşılık vermişlerdir. Merkez bankaları ve hükümetler, şirketlerin fiyatlarına daha çok zam yapıp kârlarını korumalarına izin vermek ile işçilerin taleplerine direnmeye zorlanan şirketlere güvenerek, yüksek kısa vadeli faiz oranlarıyla para arzını kısmak arasında bir tercih yapmak zorunda kalmışlardır. 1970'lerin ortalarında ilk tercih uygulamaya konarken, 70'lerin sonunda ikincisine geçilmiştir. Fakat işçi sınıfının direnişinin kırılması bile yatırımın eski düzeyine getirilip yeni büyüme dönemi yaratma başarısını uzun vadede koruyamamıştır (Harman, 2012:179-180).

Sermaye birikiminin yavaşlamasıyla birlikte, kârların korunması için birim çıktı başına fiyatların zorunlu olarak yükseltilmesi gerekmiştir. Sermayeciler yeni tekniklere geçmeye zorlanmış, yeni yatırımların maliyetini karşılayamayacakları için daha fazla kredi bulma ihtiyacı doğmuştur. Kredi talebi faiz haddini yukarı iterken kullanılan kredi miktarı artı değerini faiz ödemelerine giden parçasını artırarak girişim kârlarını daha da azaltmıştır. Kredi genişlemesi ve uzatımı yoluyla kârlı üretimi yeterince artırmak olanaksız hale gelince, birikim sürecinin durgunlaşma eğilimi artırmıştır. Kârlılığı koruma çabasına karşın genel kâr haddindeki azalma, sürekli yükselen maliyetler (yükselen fiyatlar) aracılığıyla bireysel sermayeciye kendini dayatmıştır. Sermayecinin, emek gücü değerinin kâr haddinin azalmasını ödünlemeye yetecek ölçüde düşmemesi, ücret artışlarının kâr düşüşünün nedeni olması şeklindeki yüzeysel görüşünün bir kez daha öne çıkmasına neden olmuştur (Bullock ve Yaffe, 2009: 273-275). Nitekim bunalım

esnasında işçi ücretlerinin düşürülmesi kısa vadede bunalımın üstesinden gelememiştir. Bunalımın etkisiyle gerçekleşen (şirket evlilikleri, iflaslar, makina teçhizatın ucuz yoldan temin edilmesi) sermayenin merkezileşmesi, sermayenin organik oranında düşüslere yol açmış; bu durum sayesinde kâr hadlerinde bir ferahlama gözlenmiş, bunalımın yoğun etkisi atlatılabılmıştır.

1973 sonunda, imkânsız olduğu düşünölen ekonomik daralma başlamış, “altın çağ” sona ermiştir. Krizin yaşandığı ileri kapitalist ölkeler ve Üçüncü Dünya’nın büyük bir bölümünde hükümetlerin ilk tepkisi Keynesçi yöntemlere başvurarak altın çağı sürdürmeye çalışmak olmuştur. Otuz yıldır nadiren görölen bütçe açıkları ekonominin kurallarından biri haline gelmiş, enflasyon oranları görölmemiş düzeyde artmış, işsizlik düzeyleri tırmanışa geçmiştir. (Harman, 2012: 171).

Bir hükümetin reform konusundaki her başarısı, diğer hükümetlere de aynı değişimleri uygulamaya koymaları için baskı oluşturmuş; hükümetlerin reel ücretlerin düşürölmesi, sosyal yardımların kesilmesi, çalışma saatlerinin uzatılması gibi politikalar, halkta potansiyel bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Hoşnutsuzluğun yansımaları olan işçi direnişleri, bu sınıfın yerleşik örgütlenme derecelerine ve bu örgütlenmeye yapılan temel saldırıların sonucuna bağılı olarak ölkeden öлкеye değışiklik göstermiştir (Harman, 2012: 215).

Ulusal kapitalist devlet, insanları emek piyasasında tutmak için, özgür emeğı kısmen yadsımak ve ciddi emek açığı koşullarında uluslar arası düzeyde üretkenliğı korumak için, emek gücünü sömürmenin yanı sıra, onu koruyup kollamak zorunda da kalmıştır. Ancak bu durum, işlerin emek güçlerini satmadan da hayatlarını

sürdürebilecekleri bazı imkânlarla sahip olabilmelerini sağladığı için ulusal sermayenin genel giderlerini yükselten ve ulusal yatırımın getiri oranını aşağı yönde etkileyen bir baskı oluşturmuştur. Sosyal harcamaların maliyeti, canlanmanın yukarı yöndeki eğilimini zayıflatmaya başlayınca, can alıcı bir soruna dönüşmüş; üretkenliğin artışı ve rızanın satın alınması işlevleri artık birbirini bütünleyemez hale gelmiştir.

Marx kriz aracılığıyla, sermayeyi yeniden yapılandırmanın, kapitalizme kâr oranını telafi etme imkânı sunduğunu görmüştür. Avusturya Okulu da aynı şekilde, krizleri sistemi canlandırmanın tek yolu olarak görmüş, 1980'lerdeki, 1990'lardaki ve 2000'lerin başındaki krizler, sanayinin yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Dünyanın tüm sanayi merkezlerinde fabrikalar, madenler ve rıhtımlar kapanmış, bütün bir bölgeye özellik katan sanayiler taşınmıştır. Fakat kriz aracılığıyla yeniden yapılanma, 19.yüzyıl ve Birinci Dünya Savaşı arasında görülen "serbest piyasa" döneminde sahip olduğu etkiyi gösterememiştir. Neoliberal ideoloji, "yaratıcı yıkım"la bazı dev şirketlerin ötekilerin lehine iflas etmeleri gerektiğini ima etse de, devletlerin uygulamaları oldukça farklı olmuştur. 1970'lerin ortasında ve 1980'lerin başında ilk iki kriz sırasında büyük şirketlerin iflasına kolay kolay izin verilmemiş, hükümetler bu şirketleri ayakta tutmak için müdahale etmeyi sürdürmüştür. Ama bu kurtarma hamlelerinin maliyeti, ya işçilerin gerçek ücretlerini ya da sermaye kârlarını vuran vergilerle ya da sonunda yine bu kaynaklarla bir biçimde geri ödenmesi gereken borçlarla karşılanmıştır. Bu nedenle, krizde ayakta kalan sermayeler için krizlerin yararı sınırlı kalırken, artan iflas oranı karlılık oranları düzeyindeki baskıyı ancak kısmen hafifletebilmiştir. Buna mukabil, kârlılığın azalmasının, birikimde neden olduğu yavaşlama, yatırımların emek gücüne kıyasla daha yavaş yükselmesini (sermayenin organik bileşimi) sağlamıştır. Bu durumun sağladığı yeni rahatlama dolayısıyla özellikle askeri

harcamaların büyük yer kapladığı israf edilen harcamalar devam etmiştir. Ancak, bu harcamaların sisteme yararı, yarım yüzyıl öncesine kıyasla çok daha sınırlı kalmıştır. Bu nedenle sermayenin organik bileşimi, tüm artı değer birikime gitmesi durumundaki kadar hızlı yükselmemiş ve bu sayede sermayenin kâr oranı korunmuştur. Fakat bu durum, 1970 öncesinde olduğu gibi büyüme oranlarını artırmamış aksine eski sanayi ülkelerinde, üretken birikimdeki ve uzun vadedeki büyüme oranının yavaşlamasına neden olmuştur. Tüm büyük Batı ekonomilerinde ulusal gelirden emeğe giden payda düşüş görülürken, çalışma saatlerinde artış ve reel ücretlerde düşüş Batı Avrupa'da (ödenmemiş fazla sürenin çok fazlaştığı İngiltere dışında) görülmemiştir. Ama 2000'li yıllarda, hükümet ve şirketler hem çalışma saatlerini yükseltmek hem de reel ücretleri aşağı çekmek için baskı yapmışlar. Çünkü ücretler ve çalışma koşullarının yanı sıra "sosyal ücreti" oluşturan, devletin ve bazı örneklerde şirketlerin sağladığı, sağlık güvencesi, emeklilik, eğitim gibi hizmetlerin de baskı altına alınması gerekmiştir. Uzun canlılık sırasında, genellikle işçi sınıfının vergilerinden ödenen sosyal hizmetlerin maliyeti, tekrarlayan krizler, artan işsizlik ve yaşanan nüfusun etkisiyle artmıştır. ABD'de bile maliyet artık işçilerin vergilendirilmesiyle karşılanamamış, bu artışın sermayeyi vurma eğilimi, "modernizasyon" etiketiyle hayata geçirilecek olan bir dizi reformu gerekli kılmıştır (Harman, 2012: 210-215).

İki savaş arasında rekabete yönelik değer ayarlamalarının dünya ticaretinde yarattığı tahribat, Bretton Woods sisteminin benimsenmesiyle aşmaya çalışılmıştır. Geçici dış ödemeler dengesi ise, daha sonra başka roller üstlenecek olan IMF gözetiminde devalüasyonlar ve "istikrar programları" aracılığıyla çözüme kavuşturulmuştur. ABD hegemonyasını koruyabildiği sürece bu

sistem uluslararası sistemde ve dünya ticaretinde istikrarlı bir çerçeve oluşturmuştur. ABD'nin cari açıkları dayanılmaz boyuta ulaştığında, Bretton Woods anlaşmasının gereği olan dolar karşılığı altın ödemesine 1971'de son verilmiştir. Avrupa ile Japonya, döviz kurlarının gerçekçi düzeylere getirilmesinin ardından sabit döviz kuru politikasına geri dönülmesi ve sermaye kontrollerinin sıklaştırılması talebi karşısında, ABD uluslararası döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılacağını ve sermaye kontrollerinin kaldırılacağını açıklamıştır. Bu değişimin nedeni ABD'nin kendisini sürekli hale gelen ödeme açıklarıyla gösteren üretken sermayesinin iktisadi gücünde yaşanan görece zayıflamadır. Böylece ABD dünya finansal piyasaları üzerindeki egemenliğini kullanarak, açıklarının sürdürülebilir bir düzeyde tutulmasını güvence altına almıştır (Campbell, 2005: 313).

OPEC'in 1973 petrol ambargosuyla yükselen petrol fiyatlarından büyük bir finansal güç elde eden Suudi Arabistan, petrodolarlarını, ABD'nin baskısıyla ABD yatırım bankalarına yönlendirmiştir. Bu yatırım bankalarının yönettikleri devasa fonların kârlılığı için; gelişmekte olan dünyanın fonlara aç ve borç almaya hevesli hükümetlerine yönelmek çok daha rasyonel bir seçenek olmuştur. Bunun yapılabilmesi için ABD hükümeti 1970'lerde, piyasaya girişin açık, borç verme koşullarının makul ölçüde güvenli olması ve uluslararası kredi ve finans piyasalarının serbestleştirilmesini içeren bu stratejiyi küresel ölçekte etkin şekilde teşvik etmeye, desteklemeye başlamıştır. Gelişmekte olan, krediye aç ülkeler, New York bankacıları lehine faiz oranlarıyla ağır borçlar altına girmeye teşvik edilirken; savunmasız ülkeler kolaylıkla temerrüde düşüp, New York bankalarını zarara uğratma riskini geliştirmişlerdir. Nitekim bunun ilk örneği, Volcker şokunun etkisiyle 1982-84'te Meksika'nın temerrüde sürüklenmesiyle yaşanmıştır. Bu riski ortadan kaldırmak için ABD yatırım

bankalarının, alacaklarını güvenli biçimde tahsil edebilmelerini garanti eden bir dizi uygulama getirilmiştir. Bu uygulamalar, borçlu ülkelere emek piyasası yasalarının esnetilmesi ve sosyal refah harcamalarının kısılması gibi sonradan “yapısal uyum” adını alacak olan bir dizi kurumsal reform yapma zorunluluğu getirmiştir (Harvey, 2015: 36-37).

Dolayısıyla, 1973 Ekim’inde İsrail ve Arap devletleri arasındaki kısa savaşa ve Suudi Arabistan’ın petrol ihracatına ambargo koymasına bağlı olarak petrol fiyatlarındaki ani artış ile 1970’ler sonrası yaşanan krizi, açıklama çabaları yeterli değildir. Kaldı ki, petrol fiyatlarındaki artış ileri ülkelerin ulusal gelirlerini ancak %1 azaltmış, petrol üreticileri artan parasının çoğunu uluslararası banka sistemi aracılığıyla ileri ülkelere geri göndermiştir.

Özetle 1973’te başlayan ekonomik daralma, Keynesçi tarzda devlet müdahalelerinin, geride bırakıldığı bir dönem olarak yaşanmıştır. Ana akım Keynesçiler, teorilerinin iddia ettikleri şeylerin hiçbirini yerine getirmediğini yaşayarak anlamışlardır. Bir çok Keynesçi eski fikirlerini bir gecede terk edip Milton Friedman ve Chicago Okulu iktisatçılarının “monetarist” teorilerini kabul etmişlerdir. Bunlar, ekonomik davranışı kontrol etme çabalarının doğru olmadığını, “doğal enflasyonist olmayan” bir işsizlik “oranı” olduğunu ve hükümet harcamalarıyla bunu azaltma girişimlerinin başarısızlığa mahkûm olup sadece enflasyona yol açtığını ve devletin, “reel ekonomi” ile aynı hızda gelişmesi için para arzını kontrol etmekten başka bir müdahalesinin olmaması gerektiğini savunmuşlardır. Bu şekilde hareket etmek için de, işçilerin daha düşük ücretlere razı olmaları amacıyla işsizlik yardımlarını düşük tutulmasını ve sendikalar ya da kamulaştırılmış sanayilerin “doğal

olmayan tekelleri"ni yıkmanın zorunlu olduğunu savunmuşlardır (Harman, 2012: 172).

Bunalıma neden olan etken, ne söylendiği gibi efektif talepte olan daralma, ne de petrol krizi gibi görüngülerdir. Sonuçta her bunalım bir tüketim eksikliği olarak gösterir. Fakat bu gerçek, tüketim eksikliğinin bunalıma neden olduğu anlamına gelmemektedir. Keza, petrol fiyatlarının yükselmesi krizi tetiklediği söylenebilir fakat –daralmanın petrol krizinden yıllar önce başladığı dikkate alınırsa- krizin asıl nedeni olarak gösterme eşyanın tabiatına aykırı bir çözümlenme halini alır. Bunalımın asıl nedeni bütün diğer bunalımlarda görüldüğü üzere üretim ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi, artık değer oranında ve emek verimliliğindeki artışa rağmen kâr haddini daraltmıştır. Sonrasındaki petrol krizi hammadde fiyatlarını yükselterek krizi tetiklemiş, bunalım anında hiçbir şekilde fayda sağlamayan keynesyen politikaların kifayetsizliği ortaya çıkmış ve sonrasında parasalcı politikaların uygulanması krizi daha da derinleştirmiştir.

Dünya genelinde hızlı bir büyümenin yaşandığı "altın çağ"ın 1960'ların sonlarına doğru nihayete ermesi; Bretton Woods sisteminin 1970'lerin ortasına doğru aşınması; Sovyet blokunun 1980'lerde çözülmesi; 1980'li ve 1990'lı yıllarda yaşanan ödemeler dengesi krizlerinin ardından yoksul ülkelerdeki kalkınma alternatiflerinin göçmesi, muhafazakar görüşler ile ABD'li seçkinlerin ve onların temsilcilerinin çıkarları arasında oluşturulacak bir sentez için uygun zemini hazırlamıştır. Bu nedenle neoliberalizm, değişen derecelerde özgün pratiklerin izlerini taşıyan, geniş bir toplumsal, iktisadi ve siyasi olgular yelpazesinin üzerinde yükselmektedir. Finans sermayesinin güçlenmesi, demokrasinin biçimsel hale gelmesi gibi olgular hayli soyut bir nitelik taşıırken, özelleştirme ya da

yabancı devletlerle yerel sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiler gibi tezahürleri ise görece somut niteliktedir. Neoliberal deneyimlerin sahip oldukları önemli ortak noktalar bulunmasına rağmen, yönetsel olarak bakıldığında neoliberalizm bir üretim tarzı değildir. Bu deneyimlerin “feodalizm” ya da “kapitalizm” ile ilgili çalışmalarda beklenebileceğinin aksine, açıkça tanımlanmış bir değişmez özellikler kümesini içermesi zorunlu değildir. Bu yüzden neoliberalizmi, tamamen kuramsal bir yaklaşımla tanımlamak olanaksızdır. Bununla birlikte neoliberalizmi, uluslararası şantaj ve askeri güçle de desteklenen, yerel düzlemdeki siyasi, iktisadi, hukuki, ideolojik ve medya kaynaklı baskıların bir bileşkesi aracılığıyla yeni egemenlik alanlarını tekeline alan, hak ve yetkileri zayıflatan bir pratikler bütünü olarak tarif etmek yerinde olacaktır. Bu nedenle Aralarında Adam Smith, neoklasik iktisat, Avusturya Okulu’nun Keynesçilik ve Sovyet tarzı sosyalizm eleştirisi, parasalcılık ile parasalcılığın yeni klasik ve “arz yönlü” çocuklarının da olduğu çeşitli kaynaklardan gelen anlayışları tek potada kaynaştıran neoliberalizmin tarihsel analizi, çok katmanlı bir yaklaşımı gerektirmektedir (Saad-Filho ve 2005: 14-15).

SONUÇ

Neoliberalizm bahsettiğimiz nitelikleriyle, onu hayata geçirenler de dahil olmak üzere, neredeyse bütün eleştirmenler tarafından kınanmasına rağmen, zararlı ama zorunlu bir “acı ilaç” formuna sokularak, genel bir rıza yaratılmaya çalışılmaktadır. Düşünsel mecrada ise ekseriyetle, sınıfsal bakış açısından uzaklaşarak, üretim sermayesinin kârlarını yutan bir rant ideolojisi olarak resmedilmekte, korkunç boyutlara varan sömürü aracı olarak lanetlenmektedir. Bunun dolaylı bir sonucu olarak, nispeten makul kabul edilebilecek düzeyde gerçekleşen bir emek sömürüsü,

meşrulaştırılmakta ve doğallaştırılmaktadır. Bu açıdan, kapitalist sistemin temel dinamikleri hedefinde bulunmaktan azade oldukları oranda, neoliberalizme yöneltilen eleştiriler dahi muazzam bir ideolojik işleve sahiptir.

Dolayısıyla neoliberalizmin, ekonomik ve sosyal hayattaki tezahürleri üzerine yoğunlaşırken, bu sonuçları ortaya çıkaran sebepler etrafında düşünmek, genellikle tali bir mesele olarak görülmektedir. Neoliberal hegemonyayı, bir üst gerçeklik alanı olarak düşünmek veya şeytani emellerin vücut bulduğu teori ve pratikler bütünü olarak dışsallaştırmak, bu hegemonyanın hangi sınıf/kliklerin yararına, ne tür çıktılar ürettiği ile ilgili tespitlerle yetinilmesine ve neoliberal dönüşümlerin hangi zeminde ne tür kısıtlar dahilinde gerçekleştiğine dair sorgulamaların arka plana atılmasına neden olmaktadır. Kapitalizmin tarihsel akışı içerisinde şekillenen birikim stratejisi ile sınıflar arasındaki çatışmaların birbirleri üzerinde belirleyici olduklarını yadsımadan; her birikim modelinde sınıflar arasındaki mücadele arenasının genişlik ve esneklik payları değişiklik göstermektedir. Neoliberal hegemonyayı, burjuvazinin doymak bilmeyen kâr güdüsüyle açıklamaya çalışmak, bizi “Keynesyen dönemde” burjuvazinin farklı bir mantıkla işe koyulduğu sonucuna ulaştırır ki; bu çıkarımın kuramsal tutarsızlığı bir yana, bu mantıkta bir işleyişin kapitalist sistem içerisinde sürdürülebilir bir pratik olamayacağı açıktır.

İkinci bir akıl yürütme ise, neoliberal dönüşümlerin, işçi sınıfının yükselen örgütlenme kapasitesi ve siyasi gücü karşısında telaşa düşen burjuvazinin, zayıflayan hegemonyasını yeniden inşa etme amacıyla hayata geçirdiği düşüncesinden hareket etmektedir. Burada gözden kaçırılan husus; keynesyen dönemde işçi sınıfının sistem dışına çıkmak bir yana, daha önce olmadığı kadar sistem tarafından içerildiği olgusudur. Kapitalizmin altın çağı, o zamana

kadar görülmemiş biçimde kapitalist sistemin meşruluk kazandığı yıllardan teşekkül etmiştir. Daha önce de vurguladığımız gibi dönüşümün kısıtları ve dinamikleri içinde bulunulan tarihsel koşullara özgü nitelikler taşımaktadır. Kapitalist sistem içerisinde, bölüşümden alınan paylar sınıf mücadeleleri ile belirlenirken, her sınıfın alacağı pay üzerinde o döneme has doğal sınırlar mevcuttur. Birikimin aktörü olan burjuvazinin payının belli bir limitin altına düşmesi halinde, kapital birikimi sekteye uğrayarak sistem tıkanma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Burjuvazi, birikim ve rekabet hırsıyla, işçi sınıfının mücadelesi olmaksızın sistemi çıkmaza sokabilir. Fakat çıkmaza giren sistemi krizler aracılığıyla, yeniden düzeltme kapasitesine sahip olan burjuvazinin, bu yetisini kısıtlayabilecek yegâne unsur da işçi sınıfının mücadelesidir. Dünya'nın birçok ülkesinde neoliberal dönüşümlerin, işçi örgütlerinin tasfiyesiyle eşanlı yürütülmesinin altında yatan temel etmen budur. Nitekim burjuvazi, birikim kayıplarını telafi etmek adına bölüşüm dengelerini işçi sınıfı aleyhine çevirebildiği zamanlarda dahi, birikim krizini durduramamış, özelleştirme, esneklik, finansal serbestleşme gibi reformlarla bu tıkanıklığı aşma yoluna gitmiştir.

Diğer bir görüş ise, işçi ücretlerinin kârlarda düşüslere yol açtığı ve bunalıma neden olduğu, bunun karşısında da burjuvazinin ekonomik sistemin devamlılığı ve/veya kendi ikbalini korumak maksadıyla neoliberal reformları uygulamaya koyduğu şeklindedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sermayenin organik bileşiminin artışı sağlayan –dolayısıyla artık değeri düşüren- faktör, ücretlerin azalması değil, artmasıdır. Dolayısıyla ücretlerin yükselişi kapitalistlerin artık değer payını düşürerek, girişecekleri yeni yatırımları engellemiş olur ve değişmez maliyetlerin kârlılık üzerindeki baskısını hafifletir. Ücretlerin maksimize edilmiş şekliyle

kârlara etkisinin, organik bileşimdeki değişimden daha belirleyici olacağı şeklindeki önerme, kapitalist sistemde ücret sınırlarının belli tehditlere tabii olduğu gerçeğini gözden kaçırmıştır.

Uzlaşma teorisinin, gerçekte örtüşmeyen anlatıları, olan bitenin bütün günahını neoliberal politikaların sırtına yüklenmesi gibi bir alışkanlığı doğurmuştur. Halbuki sınıf uzlaşması şeklinde tabir edilen savaş sonrası emek sermaye ilişkisinde neoliberal düşüncenin getirdiği dönüşüm, kârlar ve sermaye birikimi açısından hangi kavramın öncelikli kabul edildiği noktasında yaptığı değişiklikten ibarettir. Artık işletme kârları açısından üretim, satışlar ve büyüme yerine maliyetlerin kısılması ön plandadır. Kapitalizmin tarihsel canlılık ve daralma dönemlerinin gözden kaçırılması, iyi kalpli sermayedarlarının daha fazla kâr etmek amacıyla, birden acımasız işçi düşmanlarına dönüşmeleri gibi dayanaksız bir sonuca ulaşmamıza neden olmaktadır.

Özetle, burjuva çıkarları ekseninde bir dönüşüme uğrayan kapitalist sistem, neoliberalizm olarak tanımlanan bir heyula halinde resmedilmektedir. Bu dönüşümün temelinde yatan dinamikler belirgin bir şekilde ortaya konulduğunda, Keynesyen politikalar da, (uzun canlılık dönemini bitiren) bunalım sonrası uygulanan politikalar da burjuvazinin tarihsel ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Dolayısıyla “Keynesyenizm” tarihi sürekliliği ve geçerliliği olan bir sistem olmadığına göre, yok edilmesi için neoliberalizmin veya dışsal bir gücün saldırısına ihtiyaç kalmamıştır – işlerliğini kaybettiği anda kendi kendisini imha etmiştir. Marksist yasalar gereği birikimin nihai bir noktada bunalıma dönüşeceği savından yola çıkarak, neoliberal döneme geçişi içeren bunalım dönemi, sermayenin zorunlu bir istikameti olarak nitelenebilir.

KAYNAKÇA

Boratav, Korkut (2015), *Dünyadan Türkiye'ye, İktisattan Siyasete*, Yordam Kitap, İstanbul.

Bulluck, Paul ve Yaffe David (2009), "Enflasyon, Bunalım ve Savaş Sonrası Genişleme", Nail Satlıgan ve Sungur Savran (eds.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yayınları, İstanbul, 223-291.

Campbell, Al (2005), *ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi*, Saad-Filho, Alfredo ve Jhonston, Deborah (eds.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, çev. Şeyda Başlı-Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 305-324.

Dowd Douglas (2013), *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*, çev. Cihan Gerçek, Yordam Kitap, İstanbul.

Harman, Chris (2012), *Zombi Kapitalizm: Küresel Kriz ve Marx'ın Yaklaşımı*, çev. Ali Çakıroğlu, Mark-21 Yayınları, İstanbul.

Harvey, David (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Aylin Onacak, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Mandel, Ernest (2013), *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, Versus Kitap, İstanbul.

Saad-Filho, Alfredo ve Jhonston, Deborah (2005), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, çev. Şeyda Başlı-Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 13-24.

Savran, Sungur (2009), "Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni Liberalizm", Nail Satlıgan ve Sungur Savran (eds.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yayınları, İstanbul, 19-65

Savran, Sungur (2013), *Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı*, Yordam Kitap: İstanbul.

Satlıgan, Nail ve Savran, Sungur (2009), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yayınları, İstanbul.

Shaikh, Anwar (2009), "Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş", Nail Satlıgan ve Sungur Savran (eds.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yayınları, İstanbul, 126-171.

Wright, Erik Olin (2009), "Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler", Nail Satlıgan ve Sungur Savran (eds.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yayınları, İstanbul, 172-218.